

XIII VE XIV. YÜZYILA AİT BİR COĞRAFYA SÖZLÜĞÜ: *MERÂSİDÜ'L-İTTİLÂ'* VE ANADOLU'YA DAİR KAYITLARI

H. İbrahim GÖK*

ÖZET

Safiyüddin Abdülmü'min el-Bağdâdî (ö.739-1338) tarafından kaleme alınan *Merâsidü'l-İttilâ'* adlı eser, ansiklopedik olarak düzenlenmiş bir coğrafya sözlüğü olup, özellikle İslâm ülkelerinin coğrafyasını tanıtmaktadır. *Merâsidü'l-İttilâ'*'nin içerdiği mekân adları ve bu yerler hakkında verilen bilgiler, Ortaçağ Türk tarihi açısından son derece önemli kayıtları ihtiva eder. İslâm memleketlerinin pek çok yerleşim yeri hakkında coğrafi malumatı aktarması yanında, iskân edilmeyen yerleri de içermesi ve bunlar hakkında tanıtıcı bilgiler vermesi, özellikle tarihi coğrafya çalışmaları açısından eseri çok daha önemli hale getirmektedir. *Merâsidü'l-İttilâ'*'nin, Yâkût el-Hamavî'nin *Mucemü'l-Büldân* adlı eserinin muhtasarı olmasına karşın, onun Anadolu coğrafyasına dair verdiği kayıtların, özellikle tarih ve edebiyat araştırmalarında kuşkusuz göz ardı edilmemesi gerekir. Yerleşim yerlerinin yanı sıra, dağlar, denizler, nehirler gibi diğer coğrafi oluşumların tanıtılması, eserin tarihi coğrafya alanına büyük katkı sağlamasına yol açar. Dolayısıyla, bu çalışma ile eserde başta İstanbul ve Konya olmak üzere, Anadolu'ya müteallik yerleşim yerleri ile diğer coğrafi mekânlar hakkında verilen kayıtlar ve bunların tahlili ile eser hakkında umumi malumat ve değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Merâsidü'l-İttilâ', Safiyüddin el-Bağdâdî, Yâkût el-Hamavî, Anadolu, Mu'cemü'l-Büldân

---

* Yrd.Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: higok@yahoo.com

ABSTRACT

Marāsidi al-İttilā', written by Safī al-Dīn Abd al-Mu'min al-Baghdādī, is a geographic dictionary. It is formed in an encyclopedic style and introduces Islamic geography. Records and informations on the location names in the book are very important for Medieval Turkish history. In addition, including the places of non-residential areas makes it a more valuable work. Although *Marāsidi al-İttilā'* is a concise of *Mu'jam al-Buldān* written by Yākut al-Hamawī, still it must be considered as a indispensable source for especially in historical and literatural researches on Anatolian geography. By introducing mountains, seas, rivers, lakes residential areas, it contrutes to the studies on historical geography. In this work, it is intended to analyze the records of *Marāsidi al-İttilā'* especially on Istanbul, Konya and many other of Anatolian cities and geographic places.

Keywords: *Marāsidi al-İttilā'*, Safī al-Dīn al-Baghdādī, Yākut al-Hamawī, Anatolia, *Mu'jam al-Buldān*

Giriş

XIII-XIV. Yüzyıla ait olduğunu düşündüğümüz *Merâsidü'l-İttılâ'*, bir coğrafya eseri olup yazarı, görünüşe göre bu çağda yaşamış olan Safiyyü'd-din Abdü'l-mü'min b. Abdü'l-hakk el-Bağdadî adlı müelliftir. Safiyyü'd-din el-Bağdadî hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla beraber, bazı müellifler onun Hicrî 739, yani 1338-1339 yıllarında öldüğünü yazarlar.

Merâsidü'l-İttılâ', müellifin memleketi olan Bağdad'da kaleme alınmış olduğundan, aslında Anadolu'daki Selçuklu kültür havzasının bir ürünü olarak değerlendirilmeyebilir. Ancak, kaleme alındığı dönem, Selçuklu dönemiyle eş zamanlı ve Anadolu'daki Selçuklu varlığının henüz sürmekte olduğu bir zaman dilimine ait yerleşim yerleri ve coğrafi mekânlardan bahsetmesi, onu Selçuklu döneminin bilimsel bir ürün olarak saymamıza imkân veriyor.

Bununla birlikte eserin, XII.-XIII. Yüzyıla ait sayılması gerektiği iddia edilebilir. Zira bu eser, aslında bir telif ve mufassal eser değil, muhtasar bir eserdir. Nitekim eser, Ortaçağ İslâm dünyasının en önemli coğrafyacılarından biri olan XII.-XIII. Yüzyılda yaşamış olan coğrafyacı müellif Yâkût el-Hamavî (ö. 626/1229)'nin *Mu'cemü'l-Büldân* (Yâkût el-Hamavî, 1979) adlı eserinin bir özettir.

Mu'cemü'l-Büldân, bilindiği üzere, yerleşim yerlerini anlatan ansiklopedik tarzda Arapça kaleme alınmış son derece önemli bir coğrafya sözlüğüdür. Eserde, ağırlıklı olarak İslâm ülkelerinde yer alan yerleşim yerlerinin adları, nasıl ortaya çıktıkları, konumları, oraya mensup âlim, şair, devlet adamı gibi meşhur kişiler, tarihi malumat vs. yanı sıra, zaman zaman da efsanevi ve sıra dışı bilgiler yer alır. Eser, tarih, edebiyat, tarihi coğrafya alanlarının günümüzde dahi bir başvuru kaynağıdır. Arapça birçok baskısı yapılmıştır (Şeşen, 1998: 136.).

Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, Yâkût el-Hamavî'den hemen hemen bir asır sonra yaşadığı anlaşılan Safiyyü'd-din Abdü'l-mü'min el-Bağdadî, *Mucemü'l-Büldân*'ı gözden geçirerek özetlemiş ve bu özet esere *Merâsidü'l-İttılâ' alâ Esmâ'i'l-Emkine ve'l-Bikâ'* (el-Bağdadî, 1955) adını vermiştir. Dolayısıyla, Safiyyü'd-din Abdü'l-mü'min, şu ana kadar *Mucemü'l-Büldân*'ı özetleyen yegâne kişi olarak bilinmektedir. Ancak, başta da değinildiği gibi Safiyyü'd-din'in kendisi hakkında kaynaklarda pek fazla malumat bulunmamaktadır.

Eserin Nüshaları ve Müellif Hakkındaki Notlar

Nâşirin tespitine göre *Merâsidü'l-İttılâ'*'nın, 1696 yılında Bursa'da istinsah edilmiş bir nüshası vardır. Ancak bu yazma nüsha, muhtemelen Bağdad'da olduğunu

1 Türkçeye "Yerleşim Yerleri ve Memleketlerin İsimleri Üzerine İncelemeler" olarak çevrilebilir.

zannettiğim, naşirin Dârü'l-Kütüb olarak andığı kütüphanede bulunuyorsa da, tabii bu durum, Saddam ve Amerikan işgalinin yol açtığı yağmacılıktan önceki dönem için geçerli olduğundan, bu eserin yerinde artık yellere estüğünü tahmin edebiliriz! Bu nüsha, Abdü'l-hâdî b. Abdü'l-bâkî adında bir kâtip tarafından 277 varak halinde talik üslupla istinsah edilmiş olup, 25 Rebûüssânî 1108 (21 Kasım 1696) Çarşamba tarihini taşımaktadır (el-Bağdadi, 1955: ۵).

Bununla birlikte, Leyden'de (Şeşen, 1998: 136) 1851-1864 yılları arasında Juynboll'un yayımladığı dört cildi bir kenarda tutarsak; *Merâsîdül-İttîlâ'*'nın ilk ciddî baskısı, edisyon-kritik biçiminde 1954-1955 yıllarında Bağdad'da Ali Muhammed el-Becâvî tarafından üç cilt halinde neşredilmiştir. Biz de bu çalışmada bu üç ciltlik nüshadan yararlandık. Ayrıca, Eserin, Bağdad'da el-Becâvî tarafından yapılan neşrinin 1992 yılında Beyrut'ta üç cilt olarak tıpkıbasımı yapılmıştır.

el-Becâvî, müellif hakkında söz konusu bilgi kıyıntılarını toplayarak bir sonuca ulaşmaya çalışmışsa da, bu durum müellif hakkında doyurucu bir bilgi edinme imkânı vermemiştir. el-Becâvî'nin müellif hakkında biyografi kitaplarından topladığı bilgi kıyıntıları şu eserlerde yer alıyor: Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünûn*'u; İbnü'l-İmâd'ın *Şezerâtü'z-Zeheb*'i ve Corci Zeydan'ın *Tarihu Edebi'l-Lüğati'l-Arabiyye*'si.

Nâşirin bu kaynaklardan aktardığı bilgiler şunlardır:

1-*Keşfü'z-Zünûn*: (5. Cilt, 625. sayfa): “Muhtasarı, H.739 (1338/1339)'da vefat eden Safiyyüddin Abdülmümin ibn Abdülhak el-Bağdadî'nindir”.

2-*Şezerâtü'z-Zeheb*: (H.739 (1338/1339) yılında vefat edenler bahsinde): “Bağdad âlimidir. Safiyyü'd-din Abdü'l-mü'min b. el-Hatîb Abdü'l-hakk b. Abdullah b. Ali b. Mes'ûd el-Bağdadî el-Hanbelî el-İmâm el-Mutkin. 7 Cemaziyelâhir 658 (20 Mayıs 1260)'de Bağdad'da doğmuştur. Yâkût'un *Mu'cemü'l-Büldân*'ını özetlemiştir. H. 739 (1338/1339) yılında ölmüştür.”

3-Corci Zeydan, *Tarihu Edebi'l-Lüğati'l-Arabiyye* (Mısır, 1922): (3. cilt, 89. s): “Bu sözlüğü H. 739 (1338/1339) yılında vefat eden Safiyyüddin b. Abdülhak ihtisar etmiştir. Safiyyüddin, coğrafyayla alakalı bilgileri özetleyerek ona *Merâsîdül-İttîlâ' alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ'* adını vermiştir. Kitab, 1850 yılında Leyden'de dört cilt halinde basılmıştır” (el-Bağdadi, 1955: ۵-۶).

Buradan anlaşıldığı kadarıyla, Safiyyü'd-din Abdü'l-mü'min, Bağdadlı ve Han-

beli mezhebine mensup bir âlim ve imamdır. Hanbelî mezhebine mensubiyeti, *Keşfü'z-Zünûn*'da Hâfız Ebu'l-Kâsım Ali ibn Asâkir ed-Dımaşkî'ye dayandırılmaktadır (Kâtip Çelebi, 2007: IV, 1385).

Bizim tespitimize göre, *Keşfü'z-zünûn*'da nâşirin notundan farklı olarak, el-Bağdadî'nin Mukaddime'sinden pasajlar da aktarılmıştır (Kâtip Çelebi, 2007: IV, 1384-1385). Bunlar, el-Bağdadî'nin *Mu'cemü'l-Büldân*'ı niçin ihtisar ettiğini açıkladığı satırlardır.

Ancak, burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Bu kaynakların hiçbiri *Merâsidü'l-İttılâ'*'yı telif bir eser olarak saymaz ve ondan müstakil bir eser olarak bahsetmezler. Bu kaynakların tamamı, Yâkût el-Hamavî'nin *Mu'cemü'l-Büldân* adlı eseri hakkında bilgi verirken muhtasarından da söz etme gereği duyduklarından, Safiyyü'd-din ve eserinin adını zikretmektedirler.

Peki bu durum, *Merâsidü'l-İttılâ'* adlı eserin bilimsel değerini düşürür mü? Eseri yayımlayan el-Becâvî, eserin değeri hakkında Avrupalı müsteşriklerin görüşünü aktarırken, R. Dozy'in bir ifadesini özellikle vurgulamaktadır. Ona göre bu müsteşrikin şu ifadesi, eserin bilimsel değerini takdir eden bir cümledir ve Dozy, aslında başka bir sözlükten bahsetmektedir:

“*Mu'cemü'l-Bekrî*”nin müellifi bu zor ve önemli işte bütün liyakatleri hak eden bir edebiyatçı ve coğrafyacıdır. Eski bir kasidede veya herhangi bir kitapta geçen bir yer adı ele alındığında ve ondan söz edilmeye çalışıldığında, *Merâsidü'l-İttılâ' alâ Esmâ'i'l-emkine ve'l-Bikâ'* dışındaki diğer coğrafyacılar hata üzerine hata yapıp, çelişkiden çelişkiye düşerken, bu kitap bütün bu tenkitlerin üzerindedir...” (el-Bağdadî, 1955: ۵).

Nâşir bu satırları *Merâsid*'in bilimsel değerini takdireden batılı bilim adamlarının onayı olarak değerlendirmektedir.

Dozy veya diğer müsteşriklerin görüşleri bir yana, *Merâsidü'l-İttılâ'*'nın bilimsel değerini takdir etmek için eser üzerinde yapılacak bir inceleme, zaten bu konuda bir kanaat oluşturacaktır.

***Merâsidü'l-İttılâ'* Nasıl Bir Eserdir ve Müellifin Gereçekleri Nelerdir?**

Safiyyü'd-din el-Bağdadî, *Mu'cemü'l-Büldân*'ı ihtisar etme gerekçesini *Merâsid*'in Mukaddime bölümünde açıklamıştır. Ona göre *Mu'cem*, bir coğrafya sözlüğünü aşan bir içeriğe sahiptir. Yerleşim yerlerinin konumunu belirtmekten ziyade, bunların ortaya çıkışlarını, telaffuz biçimlerini, isimleriyle alakalı etimolojik kayıtları, çeşitli hikâyeleri, buraya mensup meşhur kişilerin hayatlarını ak-

tardığından, amaçladığının çok ötesine geçmekte ve bu fazla bilgiler yüzünden okuyucunun dikkatinin dağılmasına yol açmaktadır.

Bağdadî'nin tespit ettiği gibi Yakut el-Hamavî, gerçekten de eserinde herhangi bir yerin sadece coğrafi konumuyla alakalı bilgi vermez. Fakat bunun yanı sıra, orayla alakalı tarihi hikâyeleri, etnografik bilgileri, orada yetişen bilgin, edebiyatçı ve diğer meşhur kişilerin bir listesini ve özellikle o yerle alakalı şiirleri mutlaka sıralar.

Yâkût'un bu yaklaşımı, Bağdadî tarafından *Mucem'ü'l-Büldân*'ın olumsuz tarafları olarak değerlendirilmiştir. Böyle bir eserin işe yarar hale gelmesi için bu fazlalıklarından kurtulması gerekmektedir. Bu yüzden Bağdadî, *Mucemü'l-Büldân*'daki mekân adlarının konumlarını ve okunuşlarını gösteren bilgiler dışındaki bütün edebi fazlalıkları ayıklayarak ortaya *Merâsidü'l-İttilâ'*ı çıkarmıştır.

Esasen el-Bağdadî'nin yaptığı kısaltmalar sadece bu tür edebi delillerle sınırlı değildir. O, *Mu'cem*'deki etimolojik kayıtların yanı sıra, Yâkût'un çeşitli yerlerde verdiği sipesifik bilgilerin ihtisarı lüzumuna da hükmetmiştir. Öyle ki, *Mu'cemü'l-Büldân*'ın baş tarafında yer alan bazı coğrafi tabirlerin, meselâ, *kûre* (çğl. *kuver*), *iklîm* (çğl. *ekâlîm*), *mihlâf* (çğl. *mehâlîf*), *rustâk* (çğl. *resâtîk*), *cünd* (çğl. *ecnâd*), *tussûc* (çğl. *tasâsîc*); *fersah*, *mîl*, *berîd*; *tûl*, *arz*, *derece*, *dakika*; *harâc*, *sulh*, *selem*, *fey*, *ganimet* gibi, mekân, bölge, mesafe, koordinat ve arazi hukukunu tanımlayan kavramların açıklandığı kısmı tamamen atlamıştır.

Bunun gibi, Yâkût'un özellikle Türklerin oturduğu memleketler hakkında verdiği bazen sayfalar dolusu tutan bilgilerin çoğunluğu da el-Bağdadî tarafından göz ardı edilmiştir. Tabii bu durum başka yer adları için de geçerlidir.

Bununla birlikte el-Bağdadî, Yâkût'un atladığı ve onda bulunmayan bazı yer adlarını *Merâsidü'l-İttilâ'*'ya eklemiştir. Ancak *Mu'cem*'de olan bazı isimlerin de *Merâsid*'de bulunmadığı anlaşılıyor.

Safiyü'd-din el-Bağdadî, *Merâsidü'l-İttilâ'*ı hazırlama gerekçesini Mukaddime'sinde şu şekilde açıklamaktadır:

“Kitapların ortaya konmasından maksat, tek bir ilmin açıklanmasıdır. Bu yüzden anlayışın dağılmaması, kulağın ondan uzaklaşmaması ve içindeki sözün dinlerken bıkkınlığa yol açacak kadar uzamaması için başka bir ilmi açıklayan kitapla karıştırılmaması gerekir. Ayrıca uzunluğundan ötürü yazımı gerçekleşmez ve okunması zorlaşır.

Mu'cemü'l-Büldân adlı kitabın durumu böyledir. Ancak ondan beklenen, yalnızca, dünyanın dörtte biri üzerinde yerleşim yeri olarak kullanılan ve bir haberde veya bir şiirde geçen yer ve bölge adlarının bilgisi ile bunların yeryüzü bakımın-

dan yönünün, kıta bakımından da yerlerinin açıklanmasıdır. Daha fazlası, arzu edilen hedefe göre gereksizdir. Eğer içinde istenenden fazla bir bilgi varsa, bu amacın dışındadır...

Yâkût'un ülkelerin doğuşu hakkında zikrettiği bilgilerin çoğu, enlem ve boylamları dışında doğru değildir, ayrıca bu bilgilerin de araştırılması icap eder. Yine, yerleşim yerlerine mensup kişiler bahsinin yeri ancak şahısları konu edinen biyografi kitaplarıdır. Bu konuyu da derinlemesine incelemek mümkün değildir. Onun kaydettiği ve ciltler tutan bu konuların tamamı eseri inceleyen yorar, yazanı usandırır ve öğrenmek isteyen kişiyi de güç durumda bırakır..." (el-Bağdadî, 1955: Mukaddime kısmı).

Dolayısıyla, "Kitabın hazırlanmasında izlenen yöntem, *Mu'cem*'i konuyla ilgili olmayan bilgilerden kurtararak ona katkıda bulunmaktır" (el-Bağdadî, 1955: Takdim kısmı). Bununla birlikte müellif, *Mu'cem*'i takip etmiş ve onun yöntemini ana hatlarıyla izlemiştir.

Müellif, yöntem hakkında da şunları söylüyor:

"Onun kaydettiğini kaydettim ve göz ardı ettiklerini, doğrulamak için zaman bulamadığımdan ben de göz ardı ettim; belki bazı yerlerle alakalı olarak ilâvelerde buldum. Kitapta dikkatimi çeken hatalı yerleri düzelttim, zira o bunları başkasından nakletmiş ve bunda da hata yapmıştır; belki de kendisi öyle zannetmiştir. Ben bunları fark ettim ve doğrusunu araştırdım. O yörelerin sakinleri arasında bilgi sahibi olan kişilere, o yöreye komşu olanlara ve o yöne yolculuk yapanlara sordum. Kendi gezim sırasında da özellikle Bağdad ve çevresiyle ilgili çok hatalı bilgiler olduğunu gördüm ve bunları düzelttim..." (el-Bağdadî, 1955: ح).

Merâsidü'l-İttlâ', Arap alfabesine uygun olarak düzenlenmiştir. İsimlerin yazılış alfabetik sistem gözetilerek sıralanmıştır ki bunu ilk olarak Yâkût el-Hamavî yapmış bulunmaktadır. Her harfin başlangıcı, "Kitâb" kelimesi ile birlikte ana başlık olarak gösterilmiştir.

Her ismin okunuşunu gösteren herekeler, umumiyetle gösterilmiş, bunun yanı sıra, hangi harflerden oluştuğu da Arap alfabesindeki adları zikredilmek suretiyle belirtilmiştir. Eser, bu konuda tamamen *Mu'cemü'l-Büldân*'ı taklit etmiştir.

Nâşirin, eserin neşrinde ve tenkidinde gösterdiği dikkatin takdire şayan olduğunu belirtmek gerekir. Öncelikle, müellifin sarfı nazar ettiği şiirlerin hemen hemen tamamını dipnotta göstermiştir. Edisyon metinde eksik olan bazı pasajlar naşir tarafından bazen yazma nüshadan, bazen de Leyden nüshasından aktarılmıştır.

Madde başı olan yer adları, eserde parantez içinde gösterilmiştir. Ancak el-Bağdadî, Yâkût'un ayrı maddeler halinde yazdığı pek çok ismi okunuşları bir-

birine yakın olduğu gerekçesiyle, ayrı maddeler olarak yazmaktan kaçındığından, bu tür isimleri, aynı metin içerisinde göstermiştir. Dolayısıyla, bu durum, *Merâsidü'l-İttilâ'*daki madde sayısının, *Mu'cemü'l-Büldân*'dakinden az olmasına yol açmıştır.

Müellifin Hataları

Müellifin, kimi yerler hakkında şüphe içeren bilgiler vermesi, onun ilgili coğrafya hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını gösteriyor.

a-Nitekim, Antalya (Entâliye)'dan bahsederken onu Kostantiniyye körfezi yakınlarında göstermesi dikkate şayandır. Bu durum, müellifin Antalya'yı görmediğini hatta kentin bulunduğu bölgenin coğrafi yapısı hakkında sağlam bir bilgisinin bulunmadığını gösteriyor.

b- Yine, bugün Suriye sahillerinde bulunan *Ervâd* (Ruad) adasını Kostantîniyye yakınlarında gösteriyor.

c- Trabzon (Etrâbezünde) maddesinde, *Kerâsindeh* (کراسنده) diye bir şehirden, belli ki Giresun, bahsettiği halde, bu şehir hakkında herhangi bir bilgi vermiyor.

d- Benzer şekilde, Konya'yı tarif ederken Aksaray'dan bahsediyor. Ancak madde başı olarak Aksaray, eserde yer almıyor.

Anadolu İle İlgili Kayıtlar

Merâsidü'l-İttilâ' "da, Anadolu ile ilgili 206 adet yer adı geçmektedir. Bunlar, madde başı olarak kaydedilen isimlerdir. Kuşkusuz, bunların hepsi, yerleşim yerleri değildir. Coğrafi alan ve yerleşim yeri olarak, eserde geçen mekân türleri şunlardır: *medîne*; *belde*; *nâhiye*; *karye*; *mevzi*; *suk*²; *kûre*³; *suğur*; *kale*; *deyr*; *nehir*; *cebel* vb. Eserde geçen Anadolu'ya ait mekânların ağırlıklı olarak bugünkü Güney ve Güneydoğu Anadolu ile hudutlar civarında yer aldıklarını görmekteyiz. Bu isimlerden 28 tanesi bugünkü illerimize; 36 tanesi de bugünkü ilçelerimize tekabül etmektedir.

Bunlar arasında, bilhassa Selçuklu coğrafyasıyla ilgili 15 kadar yer adından bahsedilmektedir: Konya, Kayseri, Tokat, Malatya, Ankara, Malakonya, Ereğli, Ahlat, Antalya, Tarsus, Misis, Antakya, İznik, Harput gibi.

Eserde, Konya ile ilgili açıklama bir cümle şeklinde yer almaktadır:

Küniye: "Rûm (diyarın)daki en büyük İslâm şehirlerindedir. Aksaray'la birlikte hükümdarların oturduğu yerlerdendir." (el-Bağdadî, 1955: III, 1134).

2 Suk': Birden fazla köyü içine alan bölge.

3 Kûre: Çok sayıda köyü içine alan *suk*'a *kûre* denmektedir.

Görüldüğü gibi bu oldukça kısa bir metindir. Esasen diğer şehirler hakkında da bundan farklı açıklamalar yoktur. Yani, metinler oldukça kısadır. Yâkût el-Hamavi'deki metin biraz daha uzun ise de, yine de çok fazla bilgi içermez. Selçukluları ilgilendirdiği ölçüde şu kayıd yer alır:

“Bilâdu'r-Rûm'da çok büyük bir şehirdir. Kılıç Arslan evladı olan Rum Selçuk oğulları hükümdarlarının bir merkezidir (kürsiyy). Şehirde, cami ve filozof Blinas'ın Rum Kayseri için yaptığı bir hamam bulunur...” (Yâkût el-Hamavi, 1979: IV, 415).

Müellif, bundan sonra Batlamyus'un Kayseri'nin koordinatlarıyla ilgili açıklamalarına yer veriyor.

Merâsidü'l-İttılâ'da “İstanbul”la ilgili kayıt da dikkat çekiyor. Esasen, İstanbul, bir Selçuklu şehri değildi. Ancak eserin, şehrin ismini aktarması bakımından bu kayıt dikkat çekicidir. Eserde, Kostantîniyye olarak da geçen İstanbul için aslında öyle detaylı bir bilgi yoktur. Fakat “İstanbul” kelimesinin kullanılması, bu kelimenin tarihi derinliğini göstermesi açısından önemlidir. İstanbul'la ilgili açıklama şöyle:

İstanbûl: “Kostantîniyye şehrinin adıdır” (el-Bağdadî, 1955: I, 88).

Kostantîniyye için ise şunları söylüyor:

Kostantîniyye: “Kostantîne de denir. Buranın adı, Bizantiye (بزنطية) idi. Ancak Büyük Kostantîn buraya yerleşti. Şehrin etrafına bir sur yaptırdı ve kendi adını verdi. Romalıların şu ana kadar payitahtı olmuştur. Adı Istanbûl (اصطنبول)'dur. Bu şehrin büyüklüğü, azameti ve güzelliği hakkında pek çok hikâye anlatılır. Denizden bir körfezi (*halic*) vardır. Bu haliç, şehri doğudan ve kuzeyden olmak üzere iki yönden çevirir. Batı ve güney yönleri karadır. Büyük surun kalınlığı 21 zirâdır. Sur önünde denize bağlı kanalın kalınlığı ise 15 zirâdır. Deniz ile arası 50 zirâdır. Yüz kadar kapısının olduğu söylenir. Bu kapılardan biri Altın kapıdır (Bâb ez-Zeheb). Bu aslında demirdir, altınla kaplanmıştır.” (el-Bağdadî, 1955: III, 1092).

Eserde geçen yer adlarının sayısal dökümü:

1	Kıta/Anakara	2	Suğūr	14	Akarsu
40	Belde	1	Vilâyet	3	Deniz
40	Medine	2	Bilâd	3	Göl
22	Kale	2	Mera	2	Ada
10	Köy	1	Suk´	1	Vâdi
6	Küre	1	Rustâk	1	Kaplıca
6	Nâhiye	1	Arazi	1	Su kaynağı/pınar
6	Mevzi´	3	Dağ	1	Köprü
6	Manastır	1	Kilise		

BUGÜNKÜ İLLER

1) Adana (Ezene)	15) İstanbul/Kostantîniyye
2) Adıyaman (Hisnu Mansûr);	16) Kars
3) Ankara (Enkıra)	17) Kayseri (Kaysâriyye);
4) Antakya (Entâkiye)	18) Konya (Kûniye)
5) Antalya (Entâliye)	19) Malatya
6) Bayburt (Bâbirt)	20) Mar´aş
7) Bingöl (Cebel Cûr/Çapakçur)	21) Mârdîn
8) Bitlis (Bedlîs)	22) Mûş
9) Diyarbakır (Âmid)	23) Siirt (Es´art)
10) Elazığ (Harput/Harta Birt/ Hisnu Ziyâd)	24) Sîvâs
11) Erzincân	25) Tokat (Tevkât)
12) Erzurum (Erzen er-Rûm/Kalîkalâ)	26) Trabzon (Etrâbezünde)
13) Gaziantep (Ayn Tâb)	27) Urfâ (er-Ruhâ)
14) Hakkari (El-Hekkâriyye)	28) Vân

BUGÜNKÜ BÜYÜK İLÇELER

1) Ahlat (Hilât)	19) Hasankeyf (Hısn Keyfâ)
2) Afşin (Ebsûs)	20) İskenderun (İskenderûne)
3) Araban	21) İznik (Eznîk)
4) Ani (Ânî)	22) Kemah
5) Besni (Behisnâ)	23) Keysun (Keysûm)
6) Birecik (Bîre)	24) Kızıltepe (Koçhisar/Düneysir)
7) Cizre (Ceziretu İbn Ömer)	25) Malazgirt

8) Eğil (Ekil)	26) Misis (el-Massîsa)
9) Elbistan (Ebülüsteyn)	27) Nusaybin (Nasîbin)
10) Eleşkirt (Velâşcirt)	28) Palu (Balu) (Şimşât ?)
11) Erciş	29) Pasin (Basin)
12) Ereğli (Hirakle)	30) Payas (Bayas)
13) Ergani (Erganîn)	31) Samsat (Sümeysât)
14) Erzen	32) Savur
15) Gerger (Kerker)	33) Silifke (Selüvkiyye)
16) Habur	34) Silvan (Meyyâfârikîn)
17) Hani	35) Suruç (Seruc)
18) Harran	36) Tarsûs (Tarasûs)

SONUÇ

a- *Merâsidü'l-İttılâ'*, bir coğrafya sözlüğü olarak bütün noksan ve zayıf taraflarına rağmen, yazıldığı XIII.–XIV. Yüzyıllar itibariyle Anadolu'nun ve diğer Türk memleketlerinin tarihi coğrafya ve toponomisi için temel eserlerden biridir.

b- *Merâsidü'l-İttılâ'* ile birlikte, dayandığı nüsha olan Yâkût el-Hamavî'nin mufassal *Mu'cemü'l-Büldân* adlı eseri, Türk Tarih Kurumu öncülüğünde içinde Arapça mütehasısı olan tarihçi, edebiyatçı, dilbilimci ve coğrafyacıardan oluşturulacak bir komisyon tarafından Türkçeye tercüme edilmelidir. Amatör çevirilerin bilimsel eserlere yarardan çok zarar verdiği ortadadır.

c- Anadolu'nun tarihi coğrafyası ile ilgili çalışmalarda W. Ramsay (Ramsay, 1960) ve Paul Wittek (Wittek, 1969) gibi oryantalistlerin yol göstermesiyle başlayan, yer adlarını daha çok arkeolojik bulgular ve antik dönem dil ve isimlerine dayandırma çabasıyla okuma yaklaşımının, Arapça coğrafya eserlerini de dikkate alması gerekmektedir. Ortaçağ Arap kaynaklarının Anadolu'nun toponimisine katkı yapan son derece kıymetli kayıtlarının varlığı göz önünde tutularak bu tür çalışmalarda mutlaka değerlendirilmesi lazımdır.

d- *Merâsidü'l-İttılâ'* ve benzeri coğrafya eserleri, halihazırda kullandığımız şehir adlarının ne kadar derin bir tarihi geçmişe sahip olduğunu gösterdikleri gibi, Türk kültürünün ve münhasıran Selçuklu toplumunun yabancı kültürlerle karşı son derece açık ve hoş görüşü içerisinde yaklaştığını ispat etmektedir.

MERÂSİDÜ'L-İTTİLÂ' DA ANADOLUYA AİT KAYITLAR

Âzerm	آذَرْم	Ebû Sa'd es-Sem'ânî şöyle diyor: "Burasının, sınır (<i>suğûr</i>) <i>beldelerinden</i> Âzene ⁴ (أَنَّة)'nin köylerinden biri olduğunu zannediyorum."
Âsiyâ (Asya)	آسِيَا	Yunanca bir kelimedir. Yunanlar yeryüzünü üç bölgeye ayırıyorlardı: Lûbiyye (لُوبِيَّة) [Libya], Evraffî (أُورْفِي) [Avrupa] ve doğuda bu iki kıtayı karşılayan Âsiyâ [Asya]. Buna Büyük Asya (Âsiyâ Kübrâ) da denmektedir. Çünkü burası başta zikredilen iki kıtanın iki katı büyüklüğündedir. Yunanlar dünyayı Batı (Mağrib) ve Doğu (Maşrik) olmak üzere kısımlara bölerler. Sağ taraftan Güneyin (Cenûb) karşısına düşen yerde Batı (Mağrib) vardır. Kuzeyin (Şimâl) karşısında ise Doğu (Maşrik) bulunmaktadır. Rum Denizi (بَحْرُ الرُّوم) [Akdeniz] <i>tûl</i> [Meridyen /Boylam] ile Mağribi geçtiği zaman güneyine Lûbiyye ve kuzeyine Evreffî adını verirler. Maşrikî ise kendi halinde bırakırlar. Bu kısım uzaklığından dolayı onlar tarafından görülmediğinden kendi halinde bırakılmıştır. İnsanlar Âsiyâ'yı iki kısma ayırırlar: 1-Âsiyâ Suğrâ [Küçük Asya]: Burası Irak, Fârs, Cibâl ve Horasan'dır. 2-Âsiyâ Kübrâ [Büyük Asya] ise, Hind, Çin ve Türk ülkelerinden oluşur.
Âlis⁵	آلِس	Rum ülkesinde (Bilâdu Rûm) bir nehirdir. Yine Âlis, Selûvkiyye (سَلُوقِيَّة) (Silifke) nehri, denize yakın, Tarasus (طَرَسُوس) (Tarsus) ile arasında yürüyüşle bir günlük mesafe vardır. Müslümanlarla Rumlar arasındadır
Âmid (Diyarbakır)	آمِد	Bu Rumca bir kelimedir. Eski, muhkem, güvenli bir belde olup, etrafı siyah taştan yüksek surla çevrilidir. Şehrin büyük bölümünü Dicle ırmağı bir hilal gibi çevirir. Yakınlarında birçok su kaynağı çıkar.

⁴ Metinde, aşağıda geçtiği üzere, madde başı olarak zikredildiğinde, Ezene (أَنَّة) şeklinde hemze ile kayıtlıdır. Yakut'ta da aynı şekildedir.

⁵ Kızılırmak'a verilen ad. Bkz. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 52.

Ânî	آنى	Ermîniyye'de (أرمينية), Ahlat ile Kenceh (كنجه) arasında bulunan müstahkem bir kale ve şehirdir.
Ebsüs (Afşin)	أبسس	Rûm <i>nâhiyesinde</i> , Ebülüsteyn (أبلستين) yakınlarında, harap olmuş bir kenttir. Orada Eshâb-ı Kehf'in ve kitâbenin (<i>rakîm</i>) olduğu söylenir.
Ebülüsteyn (Elbistan)	أبلستين	Bilâdu'r-Rûm (Anadolu)'da meşhur bir şehirdir. Eshâbı Kehf'in şehri olan Ebsüs (أبسس) yakınlarındadır.
Ezene (Adana)	أذنة	<i>Suğûrda</i> meşhur bir <i>belde</i> olup, Misis (Massisa) yakınlarındadır.
Erciş	أرجيش	Büyük İrmîniyye ⁶ (أرمينية) <i>nevâhîsinden</i> eski bir şehirdir. Hilât (خلاط) (Ahlat) yakınlarındadır. Halkının çoğu Hristiyan Ermeni'dir.
Erzencân (Erzincan)	أرزنجان	Halkı Erzenkân (أرزنگان) şeklinde söyler: Hayrâtı çok, halkı kalabalık, nezih, güzel, meşhur bir <i>beldedir</i> . Bilâdu İrmîniyye'den olup, Rûm diyarı ile Ahlat arasında yer alır. Erzen er-Rûm'a (Erzurum) yakındır. Halkının çoğunluğu Ermeni'dir.
Erzen	أرزن	Ahlat yakınlarında meşhur bir <i>beldedir</i> . Müstahkem bir kalesi vardır. İrmîniyye'nin en mamur <i>nâhiyelerindendir</i> .
Erzen er-Rûm	أرزن الروم	Yine Bilâdu İrmîniyye'de bir başka <i>beldedir</i> .
Ersenâs⁷	أرسناس	Bilâd er-Rûm'da, suyunun soğukluğu ile meşhur bir nehrin adıdır.
Er'anız	أرعنز	[Yâkût] diyor ki: Diyârü Bekr'de bir yer olduğunu zannediyorum.
Erkanîn	أرقين	Rûm'da bir <i>beldedir</i> . Bazı kimseler fâ ile rivâyet etmişlerdir.

⁶ Bu kelime, bazen İrmîniyye, bazen de yukarıda olduğu gibi Ermîniyye şeklinde geçmektedir. Ancak madde başı olarak aşağıda İrmîniyye şeklinde geçiyor.

⁷ Umar, Arsen ve Arsene olarak geçen iki akarsudan bahsediyor. Bağdadî'nin belirttiği Ersenâs'ın, Dicle'ye karışan Murat suyunun eski adı olan Arsene olma ihtimali daha kuvvetlidir. Bkz. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 112.

İrmîniye⁸

إِرمينية

Şimâl taraflarında çok büyük bir bölgenin (*suk'*) adıdır. Sınırları, Berze'a'dan, Bâb el-Ebvâb'a, diğer taraftan Bilâd er-Rûm'a ve el-Kabk (القبق) dağına kadar uzanır. Burası Küçük ve Büyük olmak üzere ikiye ayrılır. Küçük olan, Teflis ve *nâhiyeleri*; Büyük olan ise Hilât ve *nâhiyeleridir*. Dört İrmîniye olduğu söylenir. Bunlardan ilki: Beylekân, Kabele (قبلة), Şîrvân (شروان) ve bunlara bitişik yerlerdir. İkincisi: Cürzân (جرزان), Soğdebîl (صغديبل), Bâb Feyrûzkubâz (باب فيروزقوبذ) ve el-Lekz (اللكز). Üçüncüsü: el-Besfürcân (البيسفرجان), Debîl (ديبل), Sirâc (سراج), Tayr (طير), Bağravend (بغروند) ve en-Neşevâ (النشوى)'dır. Dördüncüsü: Yakınında Resûlullah'ın sallallâhu aleyhi ve sellem'in arkadaşı Safvân b. el-Mu'attal es-Selmâ'nın kabrinin bulunduğu Hısnu Ziyâd (حصن زياد) ile yine bu civardaki Şimşât (شمشاط), Kâlikâlâ (قاليقلا), Ercîş ve Bâcüneys (باجنيس)'tir.

el-Üründ

الأُرُنْد

Antakya (Entâkiye) ırmağının adıdır. [Başlangıçta Baalbek tarafında el-Meymâs derler; Hama'dan akarken el-Âsî denir. Entâkiye'de ise]⁹ el-Üründ adını alır. Farklı yerlerde değişik adları vardır.

Ervâd¹⁰

أَرْوَاد

Bahr er-Rûm'da, Kostantîniye yakınlarında bir adanın adıdır.

Eznîk

أَزْنِيك

Kostantîniye denizi kıyısında bir şehirdir.

Esbîren

أَسْبِيرِن

İrmîniyye'de Erzen er-Rûm *nâhiyesine* bağlı meşhur bir şehir ve kaledir.

Üstân

أُسْطَان

İrmîniyye'de Ahlat *nâhiyesine* bağlı meşhur bir kaledir.

⁸ Yâkût el-Hamavî'ye göre, İrmîniye adının kökeni, *siyer* ehline dayanarak, Ermînâ b. Lantâ b. Evmer b. Yâfes b. Nûh'tan gelmektedir. Bu kayda göre, bu şahıs buraya ilk gelip yerleşen kişidir. Yâkût'tan naklen.

⁹ Yâkût'tan naklen.

¹⁰ Şemseddin Sâmî, bunun Suriye sahillerinde Tartusa civarında harabeleri meşhur olan küçük bir ada olduğunu kaydetmektedir. Ruad diye de bilinmektedir. Bkz. *Kâmûsu'l-A'lâm*, II, 842. Günümüzde bir yerleşim yeridir.

Üstuvân	أُسْتُوَان	Şâm <i>nâhiyesinde</i> Rûm <i>suğûrunda</i> bulunan bir kaledir.
İskenderûne	إِسْكَندَرُونَة	Ahmed b. et-Tayyib şöyle demiştir: Antakya (Entâkiye)'nin doğusunda (شرقى أنطاكية), Şâm denizi kıyısında bir şehirdir. Bağrâs (بغراس) ile arası dört gündür. Entâkiye ile arası Şâm denizi kıyısından 8 <i>fersah</i> tır. ¹¹ [Yâkût] diyor ki: Şâm tarihlerinden birinde İskenderûne'nin Akkâ ile Sûr arasında olduğunu gördüm.
Eşkûniye	أَشْكُونِيَة	<i>Suğur</i> 'da, Rûm <i>nâhiyelerinden</i> dir.
İstanbûl	إِسْطَنْبُول	Kostantîniyye şehrinin adıdır.
Etrâbezünde (Trabzon)	أَطْرَابَزُنْدَة	Kostantîniyye Denizi'nin doğusundaki kıyı şeridinde bulunan büyük Rûm şehirlerinden biridir. Burası Buntus Denizi (بنطس) olarak bilinir. El-Kabk (القبق) dağı, bu şehre kadar gelir. Sonra onu deniz keser. Burası denize hâkim bir yerdir. Su, kenti bir hendek gibi çevirir. Üzerinde bir köprü vardır. Ani bir saldırı anında bu köprüyü kaldırır-lar. Geniş <i>rustâkı</i> vardır. Karşısında Kerâsindeh (كِرَاسِنْدَه) [Giresun] şehri yer alır.
Üfsûs	أُفْسُوس	Tarsus (Tarasûs / طرسوس) <i>suğurunda</i> bir <i>beldedir</i> . Buranın <i>Eshâbu Kehf</i> şehri olduğu söylenir.
el-Efkûsiye (Lefkoşa)	الْأَفْكُوسِيَة	Kıbrıs adasının bir şehrinin adıdır. Bu, Rumca Efkîdyûn (أَفْقِيدُون)'un Arapçalaştırılmış şeklidir. Manası, hayırlı yerdir. [Bunu bana Kıbrıs'ta oturan bir Arab haber vermiştir] ¹²
Eflûgunyâ	أَفْلُوْغُونِيَا	Bilâdü'l-Ermen'de büyük bir şehirdir. İrmîniyye <i>nevâhîsinden</i> dir. Bu şehrin <i>rustâkları</i> , büyük ve müstahkem kaleleri vardır. Bu kalelerden birine, Versmân ¹³ (ورثمان) derler. Denizin ortasında, erişilmez bir dağın ucundadır. Yine orada, Nasîbîn (نصيبين) denin, toprağın içine giren bir nehir vardır. Cüzâm, buranın halkı arasında çabuk yayılır. Zira yiyecekleri çoğunlukla kükürt-lüdür (<i>kibrît</i>) ¹⁴ .

¹¹ 1 Fersah=5 veya 6 km'lik mesafe olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Walter Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Çev: Acar Sevim, Marmara Ü. Yay., İstanbul 1990, 76; *Türkçe Sözlük*, Haz: Şükrü Halûk Akalın (v.d.), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, 691.

¹² Yâkût'tan naklen.

¹³ Eserde, Versmân adında bir madde yer almaz. Bununla birlikte Versân adında bir belden bahsedilir. Kelime, Yâkût'ta, Verîmân şeklindedir.

¹⁴ Yâkût'ta, Kerenbu [lahana] şeklinde.

Eksûsâ'	اَكْشُونَاء	Bir kaledir. [Yâkût] İrmîniye'de olduğunu tahmin ediyorum diyor.
Ekil	اَكْل	Mardin'in köylerindedir.
Ültâ	أَلْتَى	Teflis yakınlarında müstahkem bir kale ve şehirdir. Erzen er-Rûm ile arası üç gündür.
Elkî	أَلْقَى	Fetha, sükûn, kesreli kâf ve yâ ile: Zevezân'ın müstahkem kalelerinden biridir. Musul a 'mâl'indedir.
Elûs	أَلُوس	Bir adamın adıdır. Bu ad, Fırât kıyısındaki bir <i>beldeye</i> isim olarak verilmiştir. Yine, Elûs: Şâm denizi sahillerinde, Tarsûs yakınlarında bir <i>belde</i> olduğu da söylenir. Bu hatalıdır. Burası, el-Hadîse (الحديثة) yakınlarında, Ânât (عنات)'ın altındadır.
Enhil	أَنْحَل	Diyâru Bekr'de bir <i>belde</i> .
Endüs	أَنْدُس	Kostantîniyye körfezinin (<i>halic</i>) batısında bir şehirdir. Araları karadan bir <i>mildir</i> . ¹⁵
Entâliye (Antalya)	أَنْطَلِيَّة	Romalıların meşhur şehirlerinden büyük bir <i>belde</i> dir. Burası, Romalıların deniz kıyısında alınması güç bir kalesidir (<i>hısn</i>). <i>Rustâkları</i> çok, halkı kalabalıktır. Kostantîniyye körfezi yakınındadır.
Entâkiye (Antakya)	أَنْطَاكِيَّة	Şâm hududlarındaki (<i>es-suğûr eş-Şâmiyye</i>) uç kasabası (<i>kasabatü'l-avâsım</i>) olan şehirdir. Şehirlerin ileri gelenlerinden ve analarındandır. Nezih, güzel, hoş; güzel hava, tatlı su, bol meyve, çokça hayırla anlatılır. Haleb ile arası bir gün ve bir gecedir. Etrafında bir sur ve bir hendek vardır. Suru üzerinde 360 burç ve 5 kapı vardır. Sur dağla birlikte en tepeye çıkar ve arka taraftan iner. Şehri ve mezarları kuşatır. Dağın zirvesinde sur içinde büyük bir kale yer alır. Dağ güneşi örter. Güneş ancak ikinci saatte doğar. Burası Romalıların memleketiydi. Çok sayıda kilise (<i>bî'a</i>) vardır. Habîbü'n-Neccâr'ın kabri de buradadır.

¹⁵ Yâkût, burada Mesleme b. Abdülmelik tarafından bir gaza sırasında inşa ettirilmiş bir mescid bulunduğunu kaydediyor (*Mu'cemü'l-Büldân*, I, 261). Mesleme b. Abdülmelik'in 97-98/715-717 yılları arasındaki İstanbul seferi için bkz. Muhammed el-Hudârî, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 399-400. Emevî komutanına mal edilen ancak araştırmalar neticesinde aslı bir Latin kilisesi olduğu anlaşılan ve rivayete göre 1492'de Endülüs'ten İstanbul'a gelen Müslüman Arapların bu civara yerleşmesinden mühlhem olarak bu ismin verildiğine dair bkz. Semavi Eyice, "Arap Camii", *DİA*, III, 326; Reşat Ekrem Koçu, "Arap Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, I, 936 vd.. Kelime, Endülüs'ten bozma gibi görünüyor.

Enkıra (Ankara)	أنقرة	Rûm ülkesinden Enkûriye (أنكورية) şehrinin adıdır. Kisrâ'nın, ülkesinden çıkardığı bir insan grubu (iyâd) orada konaklamıştı.
Evreffî (Avrupa)	أورق	Yerkürenin Yunanlılar tarafından taksim edilen 3 kısmından biridir. Mısır ve <i>nâhiyeleri</i> Lübiye (لوبية) dir. Buradan kuzeye doğru uzanan yerler Evreffî'dir. Bunun batısı ve kuzeyi Ükyânûs denizi (Bahrü'l-Ükyânûs); güneyi Rûm denizi (Bahr er-Rûm); doğusu ise Mâvtîs (ماوطيس) gölünden çıkıp Naytîs (نيطس) e dökülen bir nehir tarafından çevrelenmiştir. Halici, Kostantîniyye üzerinden geçer ve Rûm denizine karışır. Bu yüzden bu kıta bir adaya benzer. Eser sahipleri bu kıtanın ismini, halkının kalabalık oluşuyla izah ederler. Üçüncü kıta ise Asyâ'dır ki bundan bahsedilmişti.
Evlâs	أولاس	Şam denizi sahillerinde, Tarsûs <i>nâhiyesinde</i> bulunan bir kaledir (<i>hısn</i>).
Ûnik	أونيك	Erzen er-Rûm bölgesinden Bâsîn (باسين) (Pasin) <i>kûresinde</i> müstahkem bir kale.
Bâbirt (Bayburt)	بايرت	Erzen er-Rûm'un <i>nevâhîsinden</i> güzel bir şehir ve büyük bir köydür.
el-Bâbe	البابة	El-Ezherî diyor ki: Rûm'daki uç bölgelerinden (<i>suğûr er-Rûm</i>) biridir.
Bâzebdâ	بازبندى	Cizre (Cezîretu İbn Ömer) <i>nâhiyesinden</i> bir <i>kûredir</i> . Dicle'nin batısında, Bâkirdâ (بافردى) nın karşısındadır. Bâkirdâ ise Dicle'nin doğusunda yer alan bir <i>kûredir</i> . Yine, Bâzebdâ: Cezîretu İbn Ömer'in karşısında bulunan bir köydür. Yakınında Cûdî dağı ve Semânîn (ثمانين) köyü vardır.
Bâsîn (Pasin)	باسين	Bâsîn el-Ulyâ (Yukarı Bâsîn) ve Bâsîn es-Suflâ (Aşağı Bâsîn): <i>Kasabaları</i> Erzen er-Rûm olan iki <i>kûredir</i> .
Bâ'aynâsâ	باعنينا	Şehir büyüklüğünde bir köydür. Cezîretu İbn Ömer'in yukarısında yer alır. Dicle'ye dökülen büyük akarsuyu vardır.
Bâlû (Palu)	بالو	Erzen er-Rûm ile Hilât [Ahlât] arasında, Ermîniyye <i>nâhiyelerinden</i> bir <i>belde</i> ve müstahkem bir kaledir.

Bahru Buntus (Karadeniz)	بحر بُنطُس	Burası Slav (Sakâlîbe / صقالبة) ile Rûs bölgesindeki mamurenin ortasındadır. Bu ismi Yunanlılar kullanırdı. Onlardan sonra Bahrü Etrâbezünde (أطرابزندة) ¹⁶ (Trabzon Denizi) adını almıştır. Burada <i>halîci</i> olan bir liman girintisi vardır. Bu <i>halîc</i> Kostantîniyye surları boyunca uzanır ve Şam deniziyle birleşinceye kadar dar bir boğaz olarak devam eder.
Buhayratu Erciş (Van Gölü)	بحيرة أَرَحِيش	Burası, içinde <i>tırrîh</i> ¹⁷ (طَرِيح) bulunan Ahlat gölüdür (Buhayratu Hilât). Bu gölde on ay boyunca ne bir kurbağa, ne de bir balık görülür. Ancak yılın iki ayında elle toplanacak kadar balık olur. Bunlar diğer memleketlere gönderilir.
Buhayratu Entâkiyye (Antakya Gölü)	بحيرة أَنْطَاكِيَّة	Burası suyu tatlı bir göldür. Entâkiyye ile arası üç gündür ¹⁸ . Boylamı (<i>tûl</i>) yaklaşık 20 <i>mîl</i> , enlemi (<i>arz</i>) 7 <i>mîl</i> dir. El-Amk (العَمُق) (Amik) diye bilinen yerdedir.
Buhayratü'l-Hades (Hazar Gölü) ¹⁹	بحيرة الْحَدَث	Bilâdu'Rûm taraflarındadır. el-Hades (الْحَدَث)'ten 12 <i>mîl</i> dir. Malatye (مَلطِيَّة) yönündedir. el-Hades'e doğru uzanır. Orada alınması zor bir kale vardır.
Bedlis	بَدَلِيس	Ermîniyye <i>nevâhîs</i> inden bir <i>beldedir</i> . Hılât [Ahlat] yakınlarındadır.
Burgûs ²⁰	بُرْغُوث	Hayvan lafzında (pire): Rûm'da Ammûriye (عَمُورِيَّة)'ye yakın bir yerleşim yeri (<i>beler</i>).
Balât/Bilât	الْبَلَّات	Birçok yerde vardır. Birisi, Mar'aş ile Entâkiye arasında, çok eski bir şehirdir. Harap olmuştur. el-Balât: Kostantîniyye'de bir yerdir.
Buntus (Karadeniz)	بُنطُس	[Yâkût] diyor ki: Ebû er-Reyhân [el-Bîrûnî] ²¹ 'nin bu şekilde yazdığını gördüm. Diğerleri diyor ki: Buntus: Yunanca bir kelimedir. Kostantîniyye <i>halic</i> inden başlayan kuzeydeki sınırı Türk ülkesi-

¹⁶ Yâkût'ta, Tarâbüzünde (طرابزندة) şeklinde.

¹⁷ Tırrîh (طَرِيح): Tuzlanıp saklanan küçük bir balık türü. Bkz. Sarı, *Arapça-Türkçe Lügat*, 918. Bu balık, günümüzde sadece Van gölünde yetiştiği kaydedilen *inci kefaldir* (*Chalcalburnus tarichi*). Balığın Latince adının ikinci kısmı muhtemelen Arap diline Tırrîh şeklinde geçmiştir.

¹⁸ Yâkût'ta, 3 *mîl* olarak kayıtlıdır.

¹⁹ Elazığ yakınlarındaki Hazar gölü olmalıdır (?).

²⁰ Burgaz olabilir. Bunun için bkz. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 178-179.

²¹ Yâkût'tan naklen.

		ne uzanan denizin özel adıdır. Mağrib <i>nâhiyesine</i> kadar uzanır. Güneyde Şâm deniziyle birleşir. Şâm denizi ile bitişmeden önce Buntus adını alır.
Bûkâs ²²	بوقاس	Haleb ile Misis (Massîsa) hududu arasında bir yerleşim yeridir. Muhtemelen sîn düşürülmüştür.
Bûka	بوقا	Antakya (Entâkiye)'nin köylerindedir. Hısnu Bûka: Bu da Antakya a 'mâlindedir.
Behesnâ (Besni)	بَهْسِنَا	Mar'aş ve Sümeysât (سُمَيْسَات) (Samsat) yakınlarında çok müstahkem bir kaledir. Buranın <i>rustâkı</i> , Keysûm (كَيْسُوم) <i>rustâkı</i> dır. Haleb <i>amel</i> indedir.
Beyyâs (Payas)	بَيَّاس	Antakya'nın doğusuyla Misis'in batısı arasında bulunan küçük bir şehirdir. Denize yakın bir yerdedir. İskenderiye (İskenderun) ile arası 2 <i>fersahtir</i> . el-Lükâm dağı yakınlarındadır.
Beycenkerd ²³	بَيْجَن كَرْد	Kars ile Erzen er-Rûm arasında bir kale ve küçük bir yerleşim yeridir. Ermîniyye bölgesindedir.
el-Bîre (Birecik)	البيرة	Birçok yerde vardır. Biri, Sümeysât (Samsat) yakınlarında bir yerleşim yeridir. Haleb ile Rûm <i>suğûru</i> arasındadır. Burada müstahkem bir kale vardır. Geniş <i>rustâklara</i> sahiptir. [Burası, günümüzde Melik ez-Zâhir Mücîrüddin Ebû Süleyman Davud b. el-Melik en-Nâsır Yusuf b. Eyyûb'a aittir. Burayı kardeşi Melik ez-Zâhir Gâzî ona <i>iktâ</i> etmiştir] ²⁴ . Ben diyorum ki: Meşhur olan el-Bîre, Fırat kıyısı üzerindedir. Bu, el-Cezîre'nin şehirlerinden olup, Menbic köprüsünün yukarisindedir. Serûc'a l <i>merhaledir</i> . <i>Rustâkı</i> ve köyleri vardır. Galiba Yâkût da burayı kastetmiştir.
Ter'u 'Ûz	تَرْعُ عُوْز	Harrân'da Sâbilerin yaptığı meşhur bir köydür. Orada bunlara ait bir heykel vardı. Sâbi'ler, yaptıkları her heykele bir yıldız adı verirdi. Bu [köydeki] heykelin adı da ez-Zühre (الزُّهْرَة) idi. [Ter'u 'ûz kelimesinin] anlamı, Zühre Kapısı (Bâb ez-Zühre) demektir. Harran halkı buraya Ter'ûz (تَرْعُوز) adını verdi. Buraya ait bir salatalık cinsi vardır. Onu burada yiyecek olarak yetiştirirlerdi.

²² Şemseddin Sâmî de Yâkût el-Hamavî'ye dayanarak buranın Haleb ile Masîsa yani Sis (?) arasında bir kasaba olduğunu söylüyor. Bkz. *Kâmûsu'l-A'lâm*, II, 1391.

²³ Şemseddin Sâmî, Yâkût el-Hamavî'ye dayanarak Kars ile Erzurum arasında bir kasaba olduğunu söylüyor. Bkz. *Kâmûsu'l-A'lâm*, II, 1427.

²⁴ Yâkût'tan naklen.

Tellü Hûm	تلّ حوم	Bu da yine Misis <i>suğuru</i> nda bir kaledir (<i>hısn</i>).
Tevkât (Tokat)	تَوَاقَات	Rûm bölgesinde bir <i>beldedir</i> . Kûniyâ (قُونِيَا) (Konya) ile Sîvâs (سِيَوَاس) arasındadır. Müstahkem bir kale ve sağlam binaları vardır. Sîvâs ile arası iki gündür.
Teynât	تَيْنَات	Meyvalardan tîne (تَيْنَة)'nin [incir] çoğulu şeklinde: Şam denizi kıyısında, Misis yakınlarında bir limandır. Gemiler buradan ahşap yükleyerek Mısır'a götürürler.
es-Sağr	السَّغْر	Düşman arazisine yakın olan her yer. Oradan düşmanın geçmemesi için korunması gereken duvardaki yarıktan (تُغْرَة الحائط) dolayı <i>sağr</i> adı verilir. <i>Suğûr</i> çoktur. Bunlardan biri, Şam'daki <i>suğûr</i> dur: Şam bölgesi ile Rûm ülkesi arasında olup, Müslüman âlimlerin ileri gelenlerinden bir grup, Rûm gemilerinin sahil şehirlerindeki limanlara yanaşmasını önlemek için Sahil bölgelerine yerleştikleri gibi, <i>suğûru</i> korumak için de buraya bağlanmışlardır. En meşhurları, (عسقلان), Tersûs (ترسوس), Ezene (أذنة), el-Masîsa (المصيصة), Haleb ve <i>Avâsım</i> (عواصم) tarafındadır.
Semânîn²⁵	ثمانين	Sayılardan biri olan 'akd (seksen) lafzıyla: Cûdî dağı civarında küçük bir yerleşim yeri olup, Musul'un üst tarafında, Cizre (Cezîretu ibn Ömer) yakınlarındadır. Nuh aleyhisselam, Gemi'den çıktığında yanında seksen (<i>semânûn</i>) insanla birlikte buraya indi. Burada bir köy inşa ederek yerleştiler. Bu yüzden buraya Semânîn adı verilmiştir.
Cebel Cûr²⁶	جبل حور	Diyâru Bekr'e bitişik büyük bir <i>kûrenin</i> adıdır. Ermîniyye <i>nevâhîs</i> indedir. Burada Ermenilere ait çok sayıda köy ve kale vardır.
el-Cedîde	الجديدة	Bu isimde çok sayıda yer vardır. el-Cüdeyde: Taşğir ile: Beyne'n-Nehreyn <i>kûres</i> indeki bir kalenin adıdır. Nusaybîn ile Musul arasında çok müstahkem bir şehirdir. Hısn Keyfâ <i>a'mâlîne</i> bitişiktir. Köyleri ve mezraları vardır. Ben diyorum ki: Bu, en-Nu'mâniyye'nin üst tarafında, Dicle kenarında bir köydür.

²⁵ Krş. Ş. Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, III, 1743.

²⁶ Çapakçur olarak bilinen yer. Bugün Bingöl. Krş. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 186.

el-Cürçûme²⁷	الجزيرة	Halkına el-Cürâcûme (الجرامة) denen şehirdir. Şam <i>suğurunda</i> , el-Lükâm dağı üzerinde, Entâkiyye yakınlarında, Beyyâs (بَيَّاس) ile Bûka (بُوكَا) arasında idi.
Curzakîl	جُرْدَقِيل	ez-Zevezân (الزوزان) <i>nevâhîsinden</i> bir kaledir. Burası, el-Buhtiyîye (البختية) Kürtlerinin memleketinin merkezidir (كرسى مملكة الاكراد).
Cezîretu Ekûr	جزيرة أفور	Burası, Dicle ile Fırat arasında, Şam'a bitişik olup, Diyâru Mudar ve Diyâru Bekr'i içine alır. el-Cezîre olarak adlandırılır. Çünkü burası Dicle ile Fırat arasındadır. Bu iki nehir, Bilâd er-Rûm'a yakındır. Basra civarında birbirleriyle karşılaşınca dek karşılıklı olarak alçalırlar ve sonra denize dökülürler. Burası havası sağlıklı olan bir yerdir. Çok sayıda seçkin şehir, kale ve hisar (<i>hısn</i>) vardır. Harrân, Rûhâ, Rakka, Re'sü 'Ayn, Nusaybîn, Sincâr, Hâbûr, Mârdîn, Âmid, Meyyâfârikîn, Musul ile diğerleri buranın ana şehirlerdendir. Bunlar, kendi yerlerinde zikredilmişlerdir.
Cezîretu İbn 'Ömer (Cizre)	جزيرة ابن عمر	Musul'un yukarı taraflarında bir <i>beldedir</i> . Araları üç gündür. Verimli <i>rustâkları</i> vardır. Dicle tarafından çevrilir. Sadece hilâle benzeyen bir yönü dışarıda kalır. Hendek kazılarak içine su verilmiştir. Dolayısıyla etrafı suyla çevrilidir.
Cisru'l-Velîd	جسر الوليد	Bu, Massîsa'dan (Misis) Ezene (Adana)'ya giden yol üzerinde, 9 <i>mil</i> mesafededir.
Cüllâb²⁸	جَلَّاب	el-Cezîre'deki Harrân şehrinde bir akarsuyun adıdır. Cüllâb adında oraya bağlı bir köyün adı verilmiştir. Kaynağı, Dübb (دب) denen bir köyden çıkar. Bitiş yeri Rakka nehri olan Belîh'dir.
el-Cellâniyye	الجلانيّة	Musul dolaylarında Hekkâriyye (الهكارية)'nin kalelerindedir.

²⁷ Ş. Sâmî, Cercûme olarak kaydettiği bu yer ve topluluk için şunları söyler: Antakya yakınlarında Payas ile Buka arasında vaktiyle bir kasaba olup, Cürâcûme denen ahalisi muharebe vukuunda Müslümanlara yardım etmek şartıyla Emevîler ve Abbasîlerin ilk zamanlarında cizyeden muaf tutulmuşlar ise de; ancak çoğunlukla ihanet edip Rum ordusuyla birleştiklerinden, muharebelerin birinde mağlup edilip etrafa dağılmışlardır. Bkz. *Kâmûsu'l-A'lâm*, III, 1778. Sözlükte, Cürâcûme'nin, el-Cezîre'de, Acemlerden bir kavim olduğu kayıtlıdır.

²⁸ Krş. Ş. Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, III, 1823.

Cülbât	جَلْبَاط	el-Lükâm yönünde, Entâkiyye ile Mar'âş arasında bir <i>nâhiye</i> dir. [Orada Seyfûddeve b. Hamdân, Rûmlarla savaş yapmıştır.] ²⁹
el-Cûdiyy	الجودى	Musul <i>a'mâl</i> 'inden Cezîretü İbn Ömer'e hâkim bir dağ olup, Dicle'nin doğusundadır. Nûh'un gemisi su çekildiği zaman bu dağın üzerine oturmuştu.
el-Cevz	الجوز	Nehrü'l-Cevz: Haleb ile el-Bîre arasında, el-Bîre <i>a'mâl</i> ine bağlı köyleri ve bahçeleri olan Fırat üzerinde bulunan bir <i>nâhiye</i> dir.
Ceyhân	جَيْحَان	Şâm <i>suğur</i> undaki Massîsa'da (Misis) bir ırmaştır. Bu ırmak, Rûm ülkesinden (Bilâd er-Rûm) çıkar. Massîsa yakınlarında Kefer Beyyâ (كَفْرِيَّيَا) diye bilinen bir şehirden geçer. Massîsa'nın karşısında, nehir üzerinde Roma zamanından kalma, çok eski, geniş ve taştan yapılmış kemerli bir köprü vardır. Bu köprü, Massîsa'ya gider. Irmak, 4 mil kat ettikten sonra Şam denizine (Bahrü'ş-Şâm) dökülür.
Hânî	حَانِي	Diyâru Bekr'de bilinen bir şehirdir. Burada demir madeni vardır. Oradan diğer memleketlere gönderilir.
Hibrân	حَبْرَان	Bir şiiirde geçen bir yerdir. Ben diyorum ki: Hebrân: Fetha ile: Diyâru Bekr'de, Es'ard (أَسْعَرْد) (Siirt) yakınlarında olduğunu zannettiğim bir yerleşim yeridir.
el-Hades ³⁰	الحدث	<i>Suğûr</i> bölgesinde Malatya, Şimşât (شَمِشَاط) ve Maraş arasında müstahkem bir kaledir. Toprağının kırmızı oluşu nedeniyle buna el-Hamrâ (kırmızı) da denir. Kale, el-Ühaydib (الأَحْيَيْدِب) denen bir dağın üzerindedir.
Harrân	حَرَّان	Diyâru Mudar'ın <i>kasabası</i> olan çok eski bir şehirdir. Ruhâ (Urfa) ile arası bir gün, Rakka ile iki gündür. Buranın, Tûfân'dan sonra kurulan ilk şehir olduğu söylenir. Harranlı Sâbilerin ikamet yeridir. <i>El-Milel ve'n-Nihal</i> yazarları bunlardan bahsederler. Burası, [İbrahim] el-Halil

²⁹ Yâkût'tan naklen.

³⁰ *Kâmûsu'l-A'lâm*'da, (cilt: III, s.1933'te) Malatya ile Maraş arasında bir kasaba ve kale olduğu kayıtlıdır. Hz. Ömer zamanında Müslümanlar tarafından fethedildiyse de zaman zaman Bizans'ın, zaman zaman Müslümanların eline geçmiştir.

		aleyhisselâmin göç ettiği yerd. Yine, Harrân: Haleb'in köylerindedir. Harrân el-Kübrâ ve Harrân es-Suğrâ (Büyük Harran ve Küçük Har- ran): Bahreyn'de, Benû Âmir'e ait iki köydür.
Harnak	حَرْنَق	Ermîniye şehirlerindedir.
Hurrîn	حُرَّين	Âmid yakınlarında bir yerleşim yeridir.
Hazze	حَزَّة	Nusaybîn ile el-Hâbûr arasında bir yerd. Yine, Erbil yakınında küçük bir yerleşim yeridir. Bura- sı, Erbil <i>kûresinin kasabasıdır. Hazzî örtüleri</i> (en- Nesâfi el-Hazziyye) buraya aittir. Bunlar kadın elbisesidir (<i>ridâ</i>). Hazze: Hicâz'da bir yerd.
el-Hısn Uyûn	الحِصْنُ العيون	Rûm <i>suğûr</i> undadır.
Hısnu Ziyâd	حصن زياد	Ermîniye bölgesinde olup, günümüzde Hartabirt (حَرْثُ بَيرْت) (Harput) adıyla bilinir. Âmid ile Malatya arasındadır.
Hısnu Sinân	حصن سنان	Bilâdu'r-Rûm (Anadolu)'dadır.
Hısnu Tâlib	حصن طالب	Hısnu Keyfâ yakınında meşhur bir kaledir.
Hısnu Zî el- Kelâ'	حصن ذى الكلاع	Rûm <i>suğûru</i> taraflarında, Massîsa (Misis) yakın- larındadır. Ashı, kâf ile, Zî el-Kılâ' (ذى الكلاع) şeklindedir. Çünkü bu, üç kale üzerine kuruludur. İsmi tahrif edilmiştir.
Hısnu Keyfâ	حصن كَيْفَا	Keybâ (كَيْبَا) da denir: Dicle'ye nazır büyük bir kale ve <i>beldedir</i> . Diyâru Bekr'de, 'Âmid ile Cezîretu İbn Ömer arasında yer alır. Dicle üye- rinde iki tarafı birbirine bağlayan kemerli bir köprüsü (<i>kantara</i>) vardır. Bu, iki yanını iki küçük kemerin çevirdiği büyük bir kemerdir (<i>tâk</i>).
Hısnu Mansûr	حصن مَنْصُور	Diyâru Mudar (ديار مَنْصُور) a ' <i>mâl</i> indedir. Fırat'ın batısında, Sumeysât (سَمَيْسَات) yakınlarındadır. Şehrin etrafında üç kapısı olan bir sur ve bir hen- dek yer alır. Ortasında, bir kale ve <i>hısn</i> vardır. Bunların etrafında da iki duvar bulunur. Zibetre (زَيْبُتْرَة) ile arası bir <i>merhaledir</i> .

el-Husûs ³¹	الْحُصُوص	Masîsa'nın yakınında, Ceyhân (جيهان) nehrinin doğusunda yer alan bir şehirdir.
Hamme	حَمَّة	el-Hamme: İs'irt (إسعرت) ile Cezîretü İbn Ömer arasında bir sıcak su kaynağıdır. Dicle üzerindedir. O yöreden şifa bulmak amacıyla oraya giderler. Ayrıca orada panayır kurulur.
Havvâr	حَوَّار	Huvvâr: Ceyhân (جيجان)'ın batısında bir dağdır.
Hîzân	حيزان	Diyâru Bekr'de, Es'art (أسعرت) yakınlarında ağaçlıklı, sulak, çok sayıda bahçeleri olan bir yerleşim yeridir. Burada Irâk ve Şâm'da bulunmayan kestâne (<i>şâhbellût</i>) yetişir. Sadece Diyâr Bekr'de onunla eş değer fındık (<i>bunduk</i>) bulunur. Hayzen (حيزن): Fethalı hâ ile: Ermîniye'nin, Şîrvân (شيران)'a yakın şehirlerinden biri olduğu söylenir. Doğrusu ilkidir.
Hîmî ³²	حيمى	Diyâru Bekr'de demir madeni bulunan bir yerleşim yeridir. Bu maden buradan başka ülkelere sevk edilir. Buna yine Hânî (حانى) de denir. Bahsi geçmişti.
el-Hâbûr	الحابور	el-Cezîre bölgesinde, Re'sü Ayn (رأس عين)'dan çıkan ve Fırat'a dökülen, üzerinde geniş bir <i>vilâyetin</i> ve çok sayıda yerleşim yerlerinin yer aldığı büyük bir nehrin adıdır. Arabân (عربان), el-Mecdel (المجدل), Mâkisîn (ماكسين) ve Karkîsiyâ' (قرقيسياء) bunlardandır. Bunlar, Fırat'a döküldüğü yerin civarındadır. El-Hâbûr : Hâbûr el-Haseniyye, Musul <i>a'mâl</i> inden olup, Dicle'nin doğusunda yer alır. Bu, ez-Zevzân (الزوزان) bölgesindeki dağlardan çıkan bir nehirdir. Civarında büyük bir <i>'amel</i> ve birçok köy bulunup, bunlar Musul'un doğusunda yer alırlar. Bu nehrin kaynağının Ermîniyye olduğu ve Dicle'ye döküldüğü de söylenir.
Hazfedûne	حَافِدُونَة	Halkadûne (حلقدونة) de derler: el-Massîsa, Tarsûs, Ezene (أذنة) ve Aynu Zerbe (عين زربة) civarında sınırdır (<i>suğr</i>). Hı yerine ğayn ile da rivayet edilir.

³¹ Ş. Sâmi, Yâkût el-Hamavî'den naklen bu yer hakkında bilgi veriyor. Bkz. *Kâmûsu'l-A'lâm*, III, 1962.

³² Krş. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 304.

Hartebirt (Harput)	حَرْتَبِيرْت	Hısnu Ziyâd (حصن زياد) olarak bilinen bir kaledir (<i>hısn</i>). Bilâdu'r-Rûm'dan olup, Diyâru Bekr'in uzak bir yerindedir. Malatya ile arası yürüyerek iki gün sürer. Aralarında Fırat nehri vardır.
Harsene³³	حَرْسَنَة	Bilâdu'r-Rûm'da, Malatya yakınlarında bir yerleşim yeridir.
Hılât (Ahlat)	حِلَّاط	Hayratı çok olan meşhur ve mamur bir <i>beldedir</i> . Burası, Orta Ermîniyye'nin <i>kasabasıdır</i> . Kış mevsimindeki soğuğu darbu mesel olmuştur. Buradaki gölden <i>turrih</i> (طريخ) -sikkîn vezninde-balıkları avlanır. Bu balık başka yerde bulunmaz. Buradan uzak memleketlere gönderilir. Tuhaf olan şudur: On ay müddetçe burada ne bir balık, ne de başka bir hayvan görülür. Sonra, balıklar iki ay müddetçe ortaya çıkarlar ve avlanırlar.
el-Halkadûne	الْحَلْقَادُونَة	el-Hazkadûne (الْحَزَقْدُونَة) olarak da rivayet edilir: Masîsa ve Tarsûs'un bağlı olduğu bir bölgedir (<i>suk</i>).
el-Halîc	الْحَلِيج	Kostantîniyye'nin altında bir denizdir. Rûm denizinin bir <i>'alemi</i> şeklindedir.
Hamrabert	حَمْرَبِيرْت	Hılât (Ahlat) <i>nevâhîsinde</i> bir yerleşim yeridir. Harta Birt (Harput)'ten farklıdır.
Hûnt³⁴	حُوْنْت	Ermîniyye'den, Erzenü'r-Rûm yakınında bir arazidir.
Hayzâr³⁵	حَيْزَار	Ermîniyye <i>nevâhîsindendir</i> .
Dâdim³⁶	دَادِم	Rûm <i>suğûrundan</i> dır.

³³ Umar'a göre burası Amasya'da bir dağ adı. Bkz. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 306.

³⁴ Umar'da Hunut şeklinde. Buna göre, burası İspir yakınlarındaki bucak merkezi Çamlıkaya'nın eski adıdır. Bkz. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 322.

³⁵ Yâkût buranın Fütûh bahsinde geçtiğini belirtiyor (*Mu'cemû'l-Bıldân*, II, 411). Elazığ civarındaki Hazar gölü mıntıkası olmalı (?).

³⁶ Harput ovasında Tadik Köyü (?). Dadyma şeklinde, bkz. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 194.

Dârâ ³⁷	دارا	el-Cezîre'de Mardin dağı eteklerinde, Mardin ile Nusaybin arasında bulunan bir beldedir. Pers hükümdarı Dârâ b. Dârâ'nın ordugahı İskender'le karşılaştığında orada bulunuyordu. Ancak İskender onu mağlup etti. Kızıyla evlendi ve oraya kendi ordugahını yaptırdı.
Dicle	دجلة	Bağdad'da kollara ayrılan meşhur ve büyük bir ırmaktır. Bu ismin <i>Dîle/Deyle</i> (دبلة) kelimesinden Arapçalaştırılmış olduğu söylenir. İki ismi daha vardır: <i>Erbil rûd</i> ve <i>Kûdek deryâ</i> ki bu küçük deniz anlamındadır. Çıkış yeri, Âmid'e iki buçuk gün uzaklıktaki Ayn Dicle denen bir kaynaktır. Burası, <i>Helûres</i> (هَلُورَس) adıyla bilinmektedir. Karanlık bir mağaradan çıkar. Bundan sonra buna akarsular karışır. Bu akarsuların ilki <i>Şimşât</i> 'ın yukarisından çıkar. Burası Rum toprağındadır ve el-Kilâb denir. Sonra <i>Salb</i> vadisi karışır. Bu vadi, <i>Amid</i> (Diyarbakır) ile <i>Meyyâfârikîn</i> (Silvan) arasındadır. Bunun Helûres'den çıktığı ve daha sonra buna Meyyâfârikîn akarsuyu olan <i>Sâtîdmâ</i> (ساتيدما) vadisinin karıştığı söylenir. Sonra <i>es-Serbat</i> (السَّرْبَط) vadisi gelir. Bu, Erzen evlerinin dışındadır. Bu, <i>Hünt</i> (خُونْت)'tan ve Ermîniyye'deki dağlardan çıkar. Dicle'ye dönüştüğünde <i>Tell Fâfân</i> 'da <i>er-Rezm</i> vadisi buna karışır. Bu vadi, Diclenin suyunu artırır. Bunun da kaynağı Ermîniyye bölgesidir. Rezm vadisine Bidlis'ten çıkan vadi dökülür. Bu, <i>Hilât</i> (Ahlat) nahiyesinin dışındadır. Dicle bundan sonra Mezopotamya (<i>el-Cezîre</i>) dağları olarak bilinen dağları aşar. Burada, Ermîniyye'nin aşağı taraflarından çıkan <i>Yernâ/Yernî</i> (يرنى) diye bilinen büyük bir nehir karışır. Sonra, <i>Bâ'aynâsâ</i> adıyla başka büyük bir nehir karışır. Daha sonra Cezîretü İbn Ömer (Cizre)'in yanından geçer. Bu civarda, Ermîniye dışından çıkan başka bir vadi karışır. Bu, <i>el-Bevâzîc</i> diye bilinir. Sonra, <i>Bâsûrîn</i> ile el-Cezîre arasından geçer. Burada, <i>ez-Zevzân</i> 'dan çıkan ve <i>Düşâ</i> adıyla bilinen başka bir vadi karışır. Sonra düz bir şekilde Musul'a yönelir. Beled'de, batıdan bir akarsu karışır. Sonra Büyük Zab (<i>ez-Zâb el-A'zam</i>)'ı geçinceye kadar tek bir damla almadan ilerler. Bu nehir, Azerbaycan dağlarından çıkar. <i>Zerkûn</i> ile

³⁷ Şimdiki adı Oğuz Köyü'dür. Krş. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 203.

		<i>Bâbağıs</i> 'in suyunu alır. <i>Hadîse</i> 'nin (?) bir fersah (6 km) yukarısında Dicleye karışır. Sonra <i>es-Sinn</i> 'e gelir. Burada Küçük Zab (<i>ez-Zâb el-Esfel</i>) yolunu keser. Bu, <i>Şehrîzür</i> arazisini beslemektedir. <i>Tekrît</i> 'in yukarısında Dicle'ye karışır. Sonra <i>Tekrît</i> , <i>Sâmerrâ</i> 'ya gelir. Bağdad'da kollara ayrılır. <i>el-Medâin</i> 'e ilerler. Sonra <i>Vâsıt</i> 'a gelir, şehrin içinde kollara ayrılır. Sonra da <i>el-Batâih</i> 'e dökülür.
Derkûş	دَرْكُوش	Antakya civarında bir kaledir.
Düneysir³⁸ (Kızıltepe)	دُنَيْسِر	el-Cezîre'de meşhur bir beldedir. Mardin dağı eteklerinde yer alır. Arazisi taşlık ve havası sıhhatlidir.
Diyâru Bekr	دِيَارِ بَكْر	Burası, geniş ve kalabalık bir bölgedir (bilâd). Bekr b. Vâ'il'e nispet edilir. Sınırları, Dicle'den Nusaybin'e hakim dağlara; Hısn Keyfâ, Âmid, Meyyâfârikîn'e; Dicle'yi geçerek Siirt, Hizân, Hani'ye kadar uzanır.
Diyâru Mudar	دِيَارِ مُضَر	Burası, Fırat'ın doğusuna yakın yerlerdeki Harrân, Rakka, Samsat, Serûc ve Tell Mavzen gibi arazisi düz olan yerlerdir.
Deyr Ahvîşâ	دَيْرِ أَحْوَيْشَا	Ahvîşâ, Süryânice ordu demektir. Burası, Siirt'te, Erzen'e hakim bir tepede, çok büyük bir yerdir. 400 rahib bulunduğu kaydedilir. Burası meskun mahallin dışında olup içkisi güzel olduğundan başka memleketlere gönderilir.
Deyr Barsûmâ	دَيْرِ بَرِّصُومَا	Bu manastır, nezrini Şâm, el-Cezîre ve diğer memleketlere ifa etmesi için davet edilen manastırdır. Malatya yakınlarındadır. Kale gibi bir dağın zirvesinde yer alır. Çok sayıda ruhbanı vardır. Söylendiğine göre, bunlar her yıl Rum Melikine 10 bin dinâr öderler. Deyr Barsûmâ manastırının içinde Havârilere birinin olduğu, bunun kefenli bir şekilde bir taht üzerinde açıkta yer aldığı söylenir.

³⁸ Yâkût el-Hamavî, burayı çocukluğunda ve yetişkinliği zamanlarında iki defa görmüştür. Çocukluğunda gördüğünde burası bir köy imiş. Otuz sene sonra tekrar gördüğünde ise buranın ahalisi kalabalık, çarşıları olan son derece gelişmiş büyük bir şehre dönüşmüş olduğunu ve buraya Koç Hisâr dendiğini kaydetmektedir. Bkz. *Mu'cemü'l-Büldân*, II, 478. Ondan naklen Ş. Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, III, 2167. Şimdi Mardin'in Kızıltepe ilçesi. Bkz. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 229.

Deyr el-Cûdiyy	دَيْرِ الْجُودِيِّ	Cûdiyy, üzerine Nuh'un gemisinin konduğu dağ olup, Cezîretü İbn Ömer ile arasında 7 fersah vardır. Bu manastır da bu dağın tepesinde inşa edilmiştir. Nuh aleyhisselâm zamanından beri orada olduğu söylenir.
Deyr ez-Za'ferân³⁹	دَيْرِ الزَّعْفَرَانِ	Cezîretü İbn Ömer yakınlarındadır. Erdümüş kalesi eteklerinde yer alır. Dağ ve kale bu manastıra hakimdir. Bir başka Deyr ez-Zaferan da Nusaybin hizasındaki dağ üzerinde bulunur. Orada safran yetiştirilirdi. Nusaybin dağı üzerinde birkaç manastır yer almakta olup, bu en meşhurlarıdır.
Deyr Zekkâ	دَيْرِ زَكِّي	Bu manastır, Urfa'da, Züfer b. el-Hâris tepesi denen bir tepenin karşısında yer almaktadır. Orada, es-Sâlihiyye denen küçük bir köy vardır. Buranın, Rakka'da Fırat'a yakın bir yerde olduğu da söylenmektedir.
Deyr Kâzî	دير كاذي	Harran'dadır. Ben diyorum ki: Bu manastır, Hıristiyanlara ait değildir. Sabilere aittir. Harran'da onlara ait daha başka manastırlar da vardır.
Re'sü 'Ayn⁴⁰	رأس عين	Re'sü'l-Ayn da denir. Mezopotamya'nın (el-Cezîre) büyük şehirlerinden biridir. Harran ile Düneysir arasındadır. Çok sayıda su kaynağı bulunur. Bunlar iki kolda toplanırlar. Bu kolların biri şehir dışındadır. Bahçe ve tarlaları sular. Diğer kol şehrin altından geçer. Bu kol çok sayıda değirmeni döndürür. Sonra Habur nehrine karışır. Bu nehrin üzerinde çok sayıda şehirler köyler yer alır. Gemilerden oluşan köprüler vardır. Rahbe'nin yukarısında Karkîsiya civarında Fırat'a karışır.
er-Râvendân⁴¹	الراوندان	Haleb nevahisinde müstahkem bir kale ve ağaçlık bir bölgedir.
er-Rûsîs	الروسيس	Avâsım kürelerinden biridir. Deniz kıyısındadır. Antakya ile Tarsus arasındadır.

³⁹ Umar'da Deyr ül Zafaran şeklinde. Krş. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 212.

⁴⁰ Suriye hududunda yarısı Türk tarafında kalmış olan yerleşim yeri. Şimdiki Ceylanpınar. Krş. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 686-687.

⁴¹ Umar'da Ravanda şeklinde. Kilis ilçesi Polateli bucağı yakınlarında adı Belenözü olan köy. Ortaçağda kale olarak meşhurdu. Bkz. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 687.

er-Rûm (Anadolu)	الروم	Meşhur bir kavimdir. Kendi isimleriyle anılan ve Bilâd er-Rûm denen büyük bir ülkede yaşarlar. Kuzeyde sınırları Türkler, Ruslar ve Hazar'a komşu; güneyde İskenderiye; batıda Endülüs denizi ile çevrilidir. Rakka ve kuzey Şam şehirleri Kisralar zamanında onlara ait kabul edilirdi. Antakya, Müslümanlar tarafından alınıncaya kadar onların payitahtları (Dâru'l-mülk) idi.
er-Ruhâ (Urfa)	الرحما	el-Cezîre'de, Harran'ın yukarısında yer alan bir şehirdir. Araları 6 fersahtir. Adının, Rumca Ezesâ (Edessa) olduğu söylenir.
ez-Zâhiriyye	الزاهرية	Habur'a bağlı Re's Ayn'ın su kaynaklarından biridir.
ez-Zûr	الزور	Bu, Meyyâfârikîn civarında Dicle'ye karışan bir nehirdir.
Zûzâ	زوزا	Harran'ın köylerindedir.
Zevezân	زوزان	Güzel bir küre olup, Ermîniye dağları ile Azerbeycan, Diyâru Bekr, Musul arasında yer alır. Halkı Ermenidir. Musul'dan Ahlat'a doğru iki günlük mesafede Kürt grupları da bulunur.
Sebestiye⁴²	سَبَسْتِيَّة	Sümeysât/Samsat yakınlarında bir şehirdir. Sümeysat ona bağlıdır.
Serûc	سروج	Diyâru Mudar'da, Harran'a yakın bir beldedir. Bîre (Birecik) ile arası dağlardan bir merhaledir.
Seleğûs	سلعوس	Karabûs veznindedir. Suğûr bölgesinde Tarsus'tan sonra yer alan bir kaledir. Bir belde adı olduğu da söylenir.
Selevkiye	سلوقية	Antakya sahillerinde yer alan bir kaledir.
Selîkiye (Silifke)	سَلِيْقِيَّة	Bilâdu'r-Rûm'de bir şehir ve küredir. Galiba buraya Selevkiye (سلوقية) demişlerdir. Burası, Şam nahiyesinden olup, Tarsûs'dan sonra gelir. Selkiye (سَلْفِيَّة) de derler.

⁴² Umar, W. Ramsay'dan naklen, Sebasteia adında Sivas'ın eski adı olarak bilinen yeri işaret ediyor. Bkz. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 716.

Sümeysât ⁴³ (Samsat)	سُمَيْسَات	Rûm taraflarında Fırat kıyısında, nehrin batı tarafında yer alan bir şehirdir. Kalesi vardır. Bir kısmında Ermeniler oturur.
Senebûs	سَنَبُوس	Tarasûs veznindedir. Bilâdu'r-Rûm'da bir yerdir.
Sence ⁴⁴	سِنْحَة	Geçilmesi mümkün olmayan büyük bir ırmaştır. Çünkü dibi hareketli kumluk olup insanın ayakları buraya batar ve boğulmasına yol açar. Bu ırmağın, Hısnu Mansûr (Adıyaman) ile Keysûm (Keysun/Çakırhöyük) arasından akar. Bu iki yerleşim yeri Diyarı Mudar'dadır. Bu nehir üzerinde dünyanın en garip şeylerinden biri olarak acayip bir köprü vardır. Bir kıyıdan ötekine uzanan tek bir takı bulunmaktadır. Bu tak, iki yüz adım olup yıkık taşlardan oluşur. Taşların uzunluğu ve yüksekliği on ziraya beş ziradır.
Seyhân	سَيْحَان	Suğurda büyük bir ırmaştır. Massîsa taraflarındadır. Bu Ezene (Adana) nehri olup, Antakiye ile Rum arasında yer alır. Ezene'den geçer, altı mil sonra oradan ayrılır. Rum denizine dökülür. Bu Seyhûn nehrinden başka bir ırmaştır.
Sivâs	سِيَوَاس	el-Kâmûs'ta geçtiğine göre burası, Rum'da meşhur bir yerleşim yeridir.
eş-Şahm	الشَّحْم	Bilâdu'r-Rûm'da Ammûriye yakınlarında bir yerleşim yeri olup buraya, Merc eş-Şahm derler.
Şimşât ⁴⁵	شَيْمَشَات	Rûm'da, Fırat kıyısında bir şehirdir. Burası, Hart Birt'in (Harput) amâlindedir. Bahsi geçen ve Şam amelinden olan Sümeysât'tan (Samsat) farklı bir yerdir.

⁴³ Krş. Samosata; Sumeysat; Arsamosata adları için Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 702, 742 ve 111.

⁴⁴ Ş. Sâmî, Yâkût el-Hamavî'den aynı metni naklediyor. Bkz. *Kâmûsu'l-A'lâm*, IV, 2655.

⁴⁵ Elazığ'ın Palu ilçesi yakınlarında Haraba/Örencik Köyü mevkiinde bulunduğu anlaşılıyor. Burada Şimşât kalesi denen bir kalenin ve bir kent kalıntısının bulunduğu kaydedilmektedir. Bkz. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 111 ve 758. Ancak Umar aynı yerde, Şimşât adının Arap kaynaklarında Sümeysât olarak da zikredildiğini belirtir ki bu doğru değildir. Arap kaynaklarında geçen Sümeysât, bugünkü Samsat'ı ifade etmektedir ki bu Adıyaman civarında ve şimdi Atatürk Barajı kıyısında olan yerleşim yeridir. (Honigmann'da Asmosata, 55, 76-77) Ş. Sâmî, Harput yakınlarında, Fırat'ın doğu kısmında, meşhur bazı Müslüman âlimlerin doğum yeri (maskat-ı re's) ve şimdi harap olan yerleşim yeri olduğunu belirtir. *Kâmûsu'l-A'lâm*, IV, 2873.

Sanca ⁴⁶	صَنْحَة	Diyaru Mudar ile Diyarü Bekr arasında bir nehir olup, üzerinde dünyanın acailiklerinden kabul edilen büyük bir köprü vardır.
Es-Savr (Savur)	الصَّوْر	Mardin yakınlarındaki bir dağın tepesinde müthiş müstahkem bir kaledir. Güzel bir banliyösü (rabad), ve bakımlı bir çarşısı vardır.
Tarasûs (Tarsus)	طَرَسُوس	Şâm suğûrunda bir şehirdir. Antakya, Haleb ve Bilâdu'r-Rûm arasındadır. Ezene (Adana) ile arası 6 fersahtır. El-Beredân nehri (Berdan çayı) oradan geçerek kollara ayrılır. El-Me'mûn'un kabri oradadır.
Tûğât	طوغات	Ermîniye dolaylarında bir kale ve şehirdir. Erzen er-Rûm amalindendir.
Arbesûs	عَرَبَسُوس	Suğûr'da bir belde olup, Massîsa yakınlarındadır.
Akarkas	عَقْرَقَس	Bilâdu'r-Rûm'da bir akasudur (vadi).
Ammûriyye	عَمُورِيَّة	Bilâdu'r-Rûm'da bir beldedir. el-Mu'tasım oraya gaza düzenlemiş ve fethetmiştir. Bu, İslâm'ın en büyük fetihlerinden biridir.
Ayn Tâb	عَيْن تَاب	Haleb yakınlarında, müstahkem bir kale ve <i>rustâktır</i> . Rustâkı Dülûk (دُلُوك)'tur.
Ayn Zerbâ ⁴⁷	عَيْن زَرْبَى	Suğur'da bir belde olup Massisa dolaylarındadır.
Ğazkazûne	عَدَقَاذُونَة	Bu, suğur bölgesini kapsayıcı bir isim olup Tarasûs, el-Massîsa ve diğerleri bunun içinde yer alır. Buraya Hazkazûne (حَذَقَاذُونَة) de derler.
Arabân	عَرَبَان	el-Cezîre (Mezopotamya) bölgesinde, Habur civarında yer alan küçük bir beldedir.

⁴⁶ Burası, yukarıda geçen Sence ile aynı yer olmalıdır.

⁴⁷ Bugünkü Anazarva olmalıdır. Bunun için bkz. Ş. Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, I. Cilt, 388 ve V. Cilt, 3232.

el-Fırât	الفرات	Bu meşhur nehirdir. İsmi, Farsça olarak el-Ezrûz (الأذروذ)'dur. Fıratın doğduğu yer Ermîniye'de kabul edilir. Sonra, Ahlât yakınlarında Kâlîkalâ'dan çıkar. Buradaki dağları aştıktan sonra Rum toprağına girer. Kemah'a gelir. Malatya'ya ulaşır. Sonra Sümeysât'a varır. Sence, Keysüm, Vîsâf, el-Belîh gibi bazı küçük ırmaklar Menbic karşısındaki Necm kalesine gelinceye kadar ona katılır. Sonra, Bâlis'in hizasından ilerleyerek Devser, Rakka, Rahbetu Mâlik b. Tavk, Âne ve Hît'ten geçer. Bundan sonra kollara ayrılarak es-Sevâd'ın tarım alanlarını sular. Bu kollarin en büyüğü Sûrâ (سُورَا) ırmağıdır.
		Ben derim ki: Şu anda Fırat'ın kolları şunlardır: Nehrü Melik; Nehrü Îsâ ve Kûsâ ki şu anda haraptır; Batı tarafında Nehrü'l-Kûfe; Nehrü Beled en-Nîl; Nehrü Sûrâ'...
el-Funduk	الفُنْدُق	Suğur'da, Massîsa yakınlarında bir yerdir. Bu aslında Şamlıların dilinde konaklanan yer anlamında <i>han</i> (الخان) demektir.
Fenek	فَنَك	Ceziretu İbn Ömer yakınlarında, iki fersah mesafede Beşneviyye Kürtlerine ait müstahkem bir kaledir. El-Cezire hakimi veya başka biri bu kaleyi alamaz.
Kârğuvân⁴⁸	قَارْغُوَان	Ahlât ile Kars arasında bulunan bir kale ve şehirdir. Ermîniye arazisindedir.
Kâlîkalâ⁴⁹	قَالِيْكَلَا	Büyük Ermîniye'de, Ahlât dolaylarındadır. Sonradan Dördüncü Ermîniye'deki Manâzcird'e (Malazgirt) bağlanmıştır.
Kubrus (Kıbrıs)	قُبْرُس	Rum denizinde bir adadır. Etrafı yaya olarak on gündür. Burası şimdi Frankların elindedir.
Kars	قَرْص	Ermîniye'de, Tiflis dolaylarında bir şehir olup araları iki gündür.

⁴⁸ Ş. Sâmî, Yâkût el-Hamavî'den naklen aynı şeyi söylüyor. Bkz. *Kâmûsu'l-A'lâm*, V, 3511.

⁴⁹ Krş. Ş. Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, V, 3565.

Kurkûnus ⁵⁰	قُرْقُونُس	Kıbrıs adasında bir beldedir.
Kostantîniye (İstanbul)	قُسْطَنْطِينِيَّة	Kostantîne de denir. Buranın adı, Bizantiye (بزنطية) idi. Ancak Büyük Kostantîn buraya yerleşti. Şehrin etrafına bir sur yaptırdı ve kendi adını verdi. Romalıların şu ana kadar payitahtı olmuştur. Adı İstanbûl (اصطنبول) ⁵¹ dur. Bu şehrin büyüklüğü, azameti ve güzelliği hakkında pek çok hikâye anlatılır. Denizden bir körfezi (<i>halic</i>) vardır. Bu halic, şehri doğudan ve kuzeyden olmak üzere iki yönden çevirir. Batı ve güney yönleri karadır. Büyük surun kalınlığı 21 zirâdır. Sur önünde denize bağlı kanalın kalınlığı ise 15 zirâdır. Deniz ile arası 50 zirâdır. Yüz kadar kapısının olduğu söylenir. Bu kapılardan biri Altın kapıdır (Bâb ez-Zeheb). Bu aslında demirdir, altınla kaplanmıştı.
Kıllır	قَلَّر	Bilâdu'r-Rûm'da, Sümeysât yakınlarında bir meradır.
Kal'atu'r-Rûm (Rumkale) ⁵¹	قلعة الروم	Fırat'ın batısında Bîre'nin (Birecik) karşısında yukarı tarafta, Sümeysât (Samsat) ile arasında yer alan müstahkem bir kaledir. Ermeni Patriğinin makamı burada idi. Adı Ermenice, Katolikos'tur. ⁵²
Kalemye ⁵³	قَلَمِيَّة	Bilâdu'r-Rûm'da Tarsus yakınlarında büyük bir küredir. Tarsus'un kapılarından birine de Kalemye derler.
Kulûniye ⁵⁴	قَلُونِيَّة	Rum'da (Anadolu), Kostantîniye ile arası 60 <i>berîd</i> olan bir beldedir.

⁵⁰ Yâkût el-Hamavî'de Karkûnus şeklinde. Bkz. *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 328. Ondan naklen aynı şekilde, Ş. Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, V, 3615.

⁵¹ Şimdi, Gaziantep'in Yavuzeli ilçesinde Merziman çayının Fırat'a karıştığı yerdeki kaledir. Bkz. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 691. Ş. Sâmî ise Rum Kale maddesinde, bu kalenin Fırat'ın batısında, bugünkü Halfeti ilçesi yakınlarında bulunduğunu, eski adının Zeugma olduğunu kaydetmektedir. *Kâmûsu'l-A'lâm*, III, 2377. Umar, Zeugma iddiası hakkında bir şey söylemez.

⁵² Metinde (كاغكوس) şeklinde geçiyor. Bu yanlış olsa gerektir. Yâkût'un kaydı biraz daha doğru görünüyor: Katâğîkûs. Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 390.

⁵³ Ş. Sâmî, bunun Kilikiye'den bozma olduğunu iddia etmektedir. Bkz. *Kâmûsu'l-A'lâm*, V, 3689.

⁵⁴ Bu isme benzeyen Kolonai; Kolone ve Koloneia gibi birkaç yer hak. bkz. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 455.

Kunve	كُنْوَة	Rum ülkesinde bir yerdir.
Kûniye (Kon-ya)	كُونِيَّة	Müslümanların Rum diyarındaki en büyük şehridir. Onunla birlikte Aksaray (أَقْسَرَى) Müslümanların hükümdarlarının ikamet yeridir.
Kaysâriyye (Kayseri)	كَيْسَارِيَّة	Rum diyarında Selçuk oğulları devletinin tahtının bulunduğu büyük bir şehirdir.
Kerker (Gerger)	كَرْكِر	Malatya yakınlarında bir kaledir. Malatya ile Âmid arasında, er-Rân kalesi (الرَّان) yakınlarında yer alır. Yine, bir başka Kerker : Sümeysât ile Hısn-ı Ziyâd arasında bulunan bir kaledir. Bu Hart Birt (خرت برت) (Harput) kalesidir. ⁵⁵
Kefer Beyyâ⁵⁶	كَفَر بَيَّا	Massîsa karşısında, Ceyhân kıyısında yer alan bir şehirdir. Çarşıları, sağlam surları olan bir şehirdi. Eskiden harap olmuş, ancak er-Reşîd sonra da el-Memûn burayı yeniden yaptırmış, el-Mutasım zamanında yapımı tamamlanmıştır.
Kefer Tûsâ⁵⁷	كَفَر تُوسَا	Dârâ ile Resü Ayn arasında, el-Cezîre amâlinden büyük bir köydür. Dârâ ile arası 5 fersahtır.
Kefer Cedyâ	كَفَر حَدْيَا	Ruhâ'nın köylerindedir. Harrân civarında olduğu söylenir.
Kefer Azzûn	كَفَر عَزْوَن	Serûc yakınlarında bir yer olup, el-Cezire beldelelerindedir.
Kemah	كَمَخ	Rum diyarında bir şehirdir.
Kinkiver⁵⁸	كِنْكُور	Cezîretü İbn Ömer yakınlarında bakımlı müstahkem bir kaledir. Ez-Zevezân kalalerinden kabul edilir.

⁵⁵ Yâkût'ta bu son cümle şöyledir: “Bu bir kaledir ve harap olmuştur”. (خرت=harap oldu) (*Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 453.) Bu kelime, muhtemelen yanlış olarak *Merâsîd*'a, (خرت برت=Harta Birt/Harput) şeklinde geçmiştir.

⁵⁶ Ş. Sâmî, Yâkût el-Hamavî'den naklen aynı şeyi söylüyor. Bkz. *Kâmûsu'l-A'lâm*, V, 3869. Umar, buranın Adana'daki Misis/Yakapınar kasabasının Ceyhan nehrinin doğusunda kalan kısmı olduğunu söylüyor. Anlamı, Süryani dilinde Beyyâ Köyü demektir. Bkz. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 414.

⁵⁷ Yâkût'ta da Kefer Tûsâ iken (*Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 468-9), Ş. Sâmî, Kefer Sûsâ şeklinde kaydetmiştir. Ancak, Mardin'de Kefertut adında bir köy bulunduğunu da belirtir. Bkz. *Kâmûsu'l-A'lâm*, V, 3869. Umar'ın kaydına göre, burası Kefertut olabilir. Belirttiğine göre Mardin civarında bu isimde bir köy vardır. Aynı yerin Castra Maurorum (Latince: Dut Hisarı) olarak da anıldığına dair, bkz. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 181-182 ve 414.

⁵⁸ Ş. Sâmî, Yâkût el-Hamavî'den naklen, aynı metin, bkz. *Kâmûsu'l-A'lâm*, V, 3904.

El-Kenîse	الكنيسة	Yahudi ve Nasârâ'nın mabedi anlamında bir kelimedir. Massisa suğurunda bir belde olup, el-Kenîsetu's-Sevdâ' (Karakilise ?) da denir. Çünkü siyah taşlardan yapılmıştır.
Keysûm (Keysun)	كيسوم	Sümeysât amâlinden bir köydür. Çarşısı, çok sayıda dükkânları vardır. Yakınında bulunan tepede büyük bir kale bulunmaktadır.
Mârdîn	ماردين	el-Cezîre dağı tepesinde yer alan meşhur bir kaledir. Burası, Düneysir, Dârâ ve Nusaybin'e hâkimdir. Dağın aşağısındaki geniş arazide büyük bir dış mahallesi (rabad) vardır. Burada çarşılar, medreseler, ribâtlar, evler yer alır. Buradaki evler basamağa benzer. Her yol, altındaki evlerin üzerine bakar. Buna engel olacak çatı bulunmaz. Suları azdır. Bu yüzden içme suları genellikle her evde bulunan sarnıçlardan karşılanır.
Merbâlâ	مربالا	Hilât (Ahlat) yakınlarında bir nahiyedir.
Merc el-Etrâhûn	مرج الأطرأخون	Massisa yakınlarındadır.
Merc el-Dîbâc	مرج الديجاج	Massisa yakınlarında, dağlar arasında manzarası güzel acayip bir vadidir.
Mar'aş (K.Maraş)	مَرَّعَش	Suğûr bölgesinde, Şâm ile Bilâdu'r-Rûm arasında bulunan bir şehirdir. er-Reşîd, bu şehrin iki surunu yenilemiştir. Şehrin ortasında, el-Mervânî denen bir kalesi vardır. Bunu Mervân el-Himâr yaptırmıştır. Hârûniye denen bir de banliyösü (rabad) bulunmaktadır.
El-Massîsa (Misis)	المصيصة	Bu, Şam suğûrunda, Ceyhân kıyısında yer alan bir şehirdir. Antâkiye ile Bilâdu'r-Rûm arasındadır. Eskiden Müslümanların oturduğu yerlerden biri idi.
Matmûre⁵⁹	مَطْمُورَة	Rum ülkesi suğûrunda, Tarsus nahiyesinde bulunan bir beldedir.
Müks⁶⁰	مُكْس	Ermîniye'de bir yer olup, el-Busfurcân nahiyesinde, Kâlîkalâ civarındadır.

⁵⁹ Ş. Sâmî, Yâkût el-Hamavî'den naklen aynı bilgiyi aktarıyor. Bkz. *Kâmûs el-Âlâm*, VI, 4315.

⁶⁰ Umar'a göre, Mukus: Pervari ile, Van gölü güneyindeki Gevaş arasında yaklaşık orta yerde bulunan bucak merkezi Bahçesaray kasabasının eski adı. Bkz. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 586.

Malatye	مَلَطِيَّة	İskender'in yaptırdığı şehirlerden biridir. İçinde, sahabe tarafından yaptırılmış olan bir cami vardır. Burası, Rum ülkesinin meşhur şehirlerindedir. Şam ile komşudur.
Malakûniye	مَلَكُونِيَّة	Rum ülkesinde, Konya yakınlarında bir beldedir. Manası, mermer kesilen yer demektir. Çünkü buradaki dağlardan mermer kesilir.
Menâzcird (Malazgirt)	مَنَازِحْرِد	Halkı, cîm yerine kef ile söyler. Meşhur bir beldedir. Rum diyarı ile Ahlat arasında, Ermîniye'dedir. Halkı Ermeni ve Rum'dur.
el-Minşâr⁶¹	المِنْشَار	Marangoz testeresi (minşar=testere) şeklinde: Fırat ırmağına yakın bir kaledir.
Muvazzer	مُوَزَّر	Rum Nusaybini'ni (Nasîbîn er-Rûm) içine alan, el-Cezire bölgesinde bulunan bir <i>kûre</i> dir.
Mûş	مُوش	Ermîniye'de, Ahlat dolaylarında bir beldedir. Kendi adıyla anılan meşhur bir ovası vardır.
Meyyâfârikîn (Silvan)⁶²	مَيَّافَارِكِينَ	Diyâru Bekr'deki en meşhur şehirdir. Dendiğine göre, buranın taşlı kısmı Enûşirevân tarafından; tuğlalı kısmı Ebrevîz tarafından Rumların yaptırdığına dayanılarak inşa edilmiştir. Çünkü burası Rumların memleketindeydi.
Nasîbîn (Nusaybin)	نَصِيبِينَ	el-Cezîre bölgesinde mamur bir şehir olup, Musul'dan Şam'a giden kervan yolu üzerindedir. Sincâr ile arası 9 fersaktır. Suru vardır. Suyu boldur. Ortasından bir akarsu geçer. Güzel bir şekilde yaptırılmış olan büyük bir camisi vardır. Cami içerisinde de bir su akar. Fakat çarşısı küçük ve bakımsız olup büyük bölümü harap vaziyettedir. Bir başka Nasîbîn de, Fırat kıyısında bulunur ve Rum Nasîbîn'i (Nasîbîn er-Rûm) diye bilinir. Âmid ile arası dört gündür. Harrân'dan Rum diyarına gitmek isteyen biri oradan geçer. Çünkü araları üç merhaledir.

⁶¹ Bu, bazı Selçuklu tarihi kaynaklarında Alâaddin Keykubâd'ın tutuklu kaldığı hapisane olarak geçen Minşar kalesi olmalıdır. Bkz. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuk Name)*, Çev. M. Öztürk, Ankara 1996, I, 160; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1996, 326.

⁶² Rumların kullandığı ismi Martyropolis. Süryanice "Farkin suyu" anlamına geldiğine dair bkz. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 550 ve 569.

Nehrü'l-Ezrak (Göksu)	نهر الأزرق	Suğur'da bir nehirdir. Behnesâ (Besni) ile Hısnu Mansûr (Adıyaman) arasında, Haleb tarafındadır.
Nehrü'l-Esved	نهر الأسود	Misis ve Tarsus taraflarındadır.
Vân	وان	Ahlât ile Tiflis arasında bir kaledir. Kâlîkalâ ameline bağlı olup orada halı imal edilir.
Velâşcird (Eleşkird)⁶³	ولاشجر	Ahlat dolaylarındadır.
Hirakle (Ereğli)	هرقله	Rum ülkesindedir. [Harun]er-Reşîd burayı fet- hetmiş, halkını esir almıştır. Esirler arasında patriğin kızı da vardı. Ganimetler arasında satılı- ğa çıkarıldı. er-Reşîd'in bir adamı onu satın aldı. Kız onda yücelik gördü ve onunla birlikte Rakka'ya taşındı. er-Reşîd bu kız için Fırat üye- rinde Rakka ile Bâlis arasında bir kale inşa ettirdi ve adını Hirakle koydu. Bu kale bir süre bakımlı olarak kaldı, ancak daha sonra harap oldu. Ondan bazı eserler ve tuhaf yapılar kalmıştır. Bu kale Siffin yakınlarında, nehrin batı tarafındadır.
el-Hirmâs	الهرماس	Bu, Nusaybin nehridir. Çıkış yeri, Nusaybin'e 6 fersah mesafede bir su kaynağıdır. Bu kaynağa taş ve kurşunla set çekilmiştir. Bu bakımdan buradan Nusaybin'e az miktarda bir su ulaşır. Zira, Rumlar bu taş setti şehri su basmasın diye yapmışlardır. Su taşıdığına Hâbûr, Sersâr ve sonra da Dicle nehrine dökülür.
el-Hekkâriyye (Hakkâri)	الهمكارية	Musul'un yukarı tarafında, bir belde ve nahiyedir. Ceziretu İbn Ömer beldesinde olup, burada Hekkâriyye Kürdleri oturur.
Helûres	هلورس	Dicle nehrinin çıkış yeri civarında bir yerdir. Âmid'den iki buçuk gün mesafededir.
Hılıs	هليس	el-Cezire taraflarında bir şehirdir. Rum ülkesinde Ermenilere ait yerdedir.
Yahmûl	يحمول	Keysun bölgesinde Behnesâ'ya bağlı bir köy olup, Rum diyarı ile Haleb arasındadır.

⁶³ Umar'da, Valarşakert ve Valaşkert şeklinde, bkz. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 814.

KAYNAKÇA

- el-Bağdâdî, Safiyyüddin Abdü'l-mü'min b. Abdü'l-hakk. (1955). *Merâsîdül-İttîlâ' alâ Esmâ'î'l-Emkine ve'l-Bikâ'*, Neşr: Ali Muhammed el-Becâvî, I-III, Bağdâd.
- El-Hudari, M. (1989). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II. İstanbul.
- Eyice, S. (1991). "Arap Camii", **DİA**, III, 326-327.
- Hinz, W. (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Çev: Acar Sevim, İstanbul: Marmara Üni. Yay.
- İbn Bibi. (1996). *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuk Name)*, Çev. M. Öztürk, Ankara.
- Kâtip Çelebi, (2007). *Keşfü'z-Zünûn An Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Türkçe terc: Rüştü Balcı, I-V, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Koçu, R. E. (1959). "Arap Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, I, 936-947.
- Ramsay, W. (1960). *Anadolunun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihin Pektaş, İstanbul.
- Şemseddin Sâmî. (1996). *Kâmûsu'l-A'lâm*, I-VI, (İstanbul 1306 Baskısı Tıpkıbasımı), Ankara.
- Şeşen, R. (1998). *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul.
- Turan, O. (1996). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.
- Şükrü H. A. vd. (2009). *Türkçe Sözlük*, Ankara: T.D.K. Yay.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul.
- Witteck, P. (1969). "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", Çev. Mihin Eren, *Selçuklu Araştırmaları dergisi (SAD)*, I, Ankara, 193-244.
- Yâkût el-Hamavî, (1979). *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut.